



Հ Ա Ն Ր Ա Յ Ի Ն  
Ք Ա Ղ Ա Ք Ա Կ Ա Ն Ո Ւ Յ Ա Ն  
Ի Ն Ս Տ Ի Տ Ո Ւ Տ



**Save the Children**

**2020 թ. պատերազմական գործողությունների հետևանքով  
Հայաստան տեղափոխված երեխաների կրթության և  
պաշտպանվածության կարիքների**

**Գնահատման զեկույց**

**Հանրային քաղաքականության ինստիտուտ**

Հուլիս 2021

## Բովանդակություն

Հապավումների ցանկ .....	3
Ներածություն.....	4
Գնահատման շրջանակը, ինդիկատորն ու հարցերը.....	5
Գնահատման մեթոդաբանությունը .....	8
Գնահատման կազմակերպումն ու երեխաների ներգրավումը.....	13
Առցանց հարցման մասնակիցների ներգրավումն ու նրանց ժողովրդագրական բնութագրիչները.....	15
Եզրահանգումներ.....	20
Առաջարկություններ.....	31

## Հապավումների ցանկ

<b>ԱՍՀՆ</b>	Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարություն
<b>ԱԾԽՄ</b>	Առանց ծնողական խնամքի մնացած
<b>ԼՂ</b>	Լեռնային Ղարաբաղ
<b>ԿԱՊԿՈՒ</b>	Կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող
<b>ԿԳՄՄՆ</b>	Կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարություն
<b>ԿԶՆԱԿ</b>	Կրթության զարգացման և նորարարության ազգային կենտրոն
<b>ՀՀ</b>	Հայաստանի Հանրապետություն
<b>ՀԿ</b>	Հասարակական կազմակերպություն
<b>ՀՔԻ</b>	Հանրային քաղաքականության ինստիտուտ
<b>ՄԱԿ ՓԳ</b>	ՄԱԿ-ի Փախստականների գրասենյակ
<b>ՍԶԻ</b>	Սեյվ դը չիլդրեն ինթերնեշնլ
<b>ՏԻՄ</b>	Տեղական ինքնակառավարման մարմին
<b>ՖԽ</b>	Ֆոկուս խմբային քննարկումներ

## Ներածություն

2020 թ. սեպտեմբերի 27-ին պատերազմ սկսվեց Ադրբեջանի և Լեռնային Ղարաբաղի (այսուհետ՝ ԼՂ) միջև, շփման գծի երկայնքով, ինչպես նաև՝ ԼՂ-ի և Ադրբեջանի տարածքում: Կոնֆլիկտը հանգեցրեց բնակչության զգալի տեղահանման: Հայաստանի Հանրապետությունը (այսուհետ՝ ՀՀ) հյուրընկալել է մեծ թվով տեղահանված էթնիկ հայերի՝ ԼՂ-ից (հիմնականում կանայք և երեխաներ) Ադրբեջանին և ԼՂ-ին մոտ գտնվող քաղաքներում, իսկ որոշ դեպքերում երկրի այլ հատվածներում: ՀՀ Արտաքին գործերի նախարարությունը 2020 թ. հոկտեմբերի վերջին հայտնել էր, որ ԼՂ-ից տեղահանված 90.000 մարդ է տեղափոխվել ՀՀ:

Շուրջ վեց շաբաթ տևած կոնֆլիկտից հետո, 2020 թ. նոյեմբերի 10-ին, հայտարարվեց ամբողջական հրադադարի և բոլոր ռազմական գործողությունների ավարտի մասին<sup>1</sup>: ԼՂ որոշ շրջաններ (Շահումյան, Քաշաթաղ, մյուս շրջանների առանձին հատվածներ) անցան Ադրբեջանի վերահսկողության ներքո: Հայտարարության 7-րդ կետում նշված է, որ ներքին տեղահանված անձինք և փախստականները ՄԱԿ-ի փախստականների հարցերով գերագույն հանձնակատարի գրասենյակի (այսուհետ՝ ՄԱԿ ՓԳ) վերահսկողության ներքո վերադառնում են ԼՂ տարածք և հարակից շրջաններ: Դրանից հետո բնակչության տեղաշարժեր և տեղահանումներ են նկատվել ԼՂ-ից դեպի ՀՀ, ԼՂ-ի ներսում՝ տարբեր շրջանների միջև և ՀՀ-ից՝ դեպի ԼՂ:

2021 թ. մայիսի 31-ի դրությամբ 2020 թ. կոնֆլիկտի հետևանքով տեղահանված 34.168 անձ էր գտնվում ՀՀ-ում՝ փախստականի նման իրավիճակում (people in a refugee-like situation): Նրանց ավելի քան 80%-ը բնակվում է Երևանում, Կոտայքի, Սյունիքի, Արարատի և Արմավիրի մարզերում<sup>2</sup>:

Տեղահանված<sup>3</sup> բնակչության շրջանում մեծ թիվ են կազմում տարբեր տարիքի երեխաները (մոտ 39%)<sup>4</sup>: Նրանց կարիքները բազմազան են և խիստ հրատապ: Երեխաների դեպքում կենսական կարիքների (բնակարան, անվտանգություն, սնունդ) հետ մեկտեղ, առաջ է գալիս նաև կրթական համակարգում ընդգրկվելու և որակյալ կրթություն ստանալու անհրաժեշտությունը: Չնայած այս հարցը բարձրացվել է լրատվամիջոցներում, հանրային քննարկումներում և ՀԿ-ների գործունեության մեջ, դեռևս իրավիճակի համապարփակ գնահատման և ընկալման պակաս կա: Այս գնահատման նպատակն է՝ լրացնել գիտելիքի բացը երեխաների պաշտպանության ռիսկերի և կարիքների, ինչպես նաև երեխաների կրթական կարիքների և իրավունքների վերաբերյալ:

<sup>1</sup> Հայաստանի Հանրապետության վարչապետի, Ադրբեջանի Հանրապետության նախագահի և Ռուսաստանի Դաշնության նախագահի հայտարարությունը, <https://bit.ly/3raCkeE>:

<sup>2</sup> ՄԱԿ ՓԳ-ի վերադարձի մոնիտորինգի տվյալներ, 2021 թ. հունիսի 15, <https://cutt.ly/2n7iXSX>:

<sup>3</sup> Թե՛ այստեղ, թե՛ գեկույցի այլ հատվածներում «տեղահանված» հասկացությունն օգտագործվում է որպես «փախստականի նման իրավիճակում գտնվող» հասկացության համարժեք՝ տեքստն ավելի համառոտ և հեշտ ընթերցելի դարձնելու համար: Անկասկած, հայաստանյան իրավիճակին համահունչ է ՄԱԿ ՓԳ-ի կողմից խրախուսելի «փախստականի նման իրավիճակում գտնվող» հասկացությունը, և «տեղահանված»-ի կիրառությունը զուտ գործնական/տեխնիկական նշանակություն ունի:

<sup>4</sup> Փախստականի նման իրավիճակում գտնվող մարդիկ. գնահատված ժողովրդագրական կառուցվածքը, <https://cutt.ly/Fn7poYI>: Ժողովրդագրական բաշխման հաշվարկը հիմնված է պաշտոնական տարբեր աղբյուրների թվերի վրա: Ժողովրդագրական տարբեր կատեգորիաների կիրառության պատճառով, «երեխաներ»-ն այս կառուցվածքի մեջ ներառում են մինչև 19 տարեկան անձանց:

## **Գնահատման շրջանակը, խնդիրներն ու հարցերը**

### **Գնահատման նպատակն էր.**

Բացահայտել և նկարագրել ԼՂ հակամարտության և տեղահանման ճգնաժամի հետ կապված կրթության և պաշտպանության կարիքներն ինչպես տեղաբնակ, այնպես էլ փախստականի նման իրավիճակում գտնվող երեխաների շրջանում, Երևանում և ՀՀ հինգ մարզերում (Արարատում, Արմավիրում, Կոտայքում, Գեղարքունիքում և Սյունիքում):

### **Գնահատման հիմնական խնդիրներն էին.**

1. Նույնականացնել երեխաների պաշտպանության ռիսկերը և գնահատել, թե որքանով են բավարարվում երեխաների (ինչպես տեղահանված, այնպես էլ տեղաբնակ) պաշտպանության կարիքները:
2. Բացահայտել կրթական հաստատություններում երեխաներին պաշտպանող միջավայրի ապահովման բացերը:
3. Հասկանալ կրթական հաստատությունների առկա կարողությունները՝ հաղթահարելու ավելացող ճնշումը:
4. Հասկանալ այն խոչընդոտները, որոնք թույլ չեն տալիս երեխաներին որակյալ կրթություն ստանալ:
5. Առաջարկել, թե որ միջամտություններին պետք է առաջնահերթություն տրվի, և ինչպես՝ պաշտպանված միջավայրում որակյալ կրթության մատչելիությունն ապահովելու համար:
6. Առաջարկել ջատագովության հետագա գործողություններ:

### **Գնահատման հարցադրումներն էին.**

1. Որո՞նք են հակամարտության և տեղահանման հետ կապված ճգնաժամի արդյունքում առաջացած պաշտպանվածության հիմնական ռիսկերն ու անմիջական կարիքները, որոնց բխվում են տեղաբնակ և փախստականի իրավիճակում գտնվող աղջիկներն ու տղաները:
2. Որո՞նք են ուսուցիչների, երեխաների և ծնողների / խնամակալների հոգեբանական կարիքները և ինչպե՞ս են դրանք հաղթահարվում:
3. Որո՞նք են կրթական հաստատություններում երեխաների պաշտպանության ծառայությունների բացերը, ներառյալ աշխատակազմի՝ կարիքների բացահայտման և ուղղորդման կարողությունները:
4. Որո՞նք են կրթության հիմնական կարիքներն ինչպես տեղահանված, այնպես էլ հյուրընկալող համայնքի երեխաների համար:
5. Ինչպիսի՞ն է կրթական հաստատությունների կարողությունը՝ իրականացնելու ավելացած պարտականությունները: Այս հարցին պատասխանելիս հարկավոր է անդրադառնալ կոնֆլիկտազգայուն կրթության ապահովման և ԿԱՊԿՈՒ երեխաների կրթական կարիքները հոգալու կարողություններին:
6. Որո՞նք են խոչընդոտները (այդ թվում ֆինանսական), որոնք խանգարում են երեխաներին որակյալ կրթություն ստանալ: Այս հարցին պատասխանելիս հարկավոր է անդրադառնալ դպրոցից դուրս մնացած երեխաների խնդրին և դրա հիմնական պատճառներին / խոչընդոտներին:

7. Որո՞նք են երեխաների ներառման խոչընդոտները (սթրես, անորոշության զգացում, լեզու և այլն): Որո՞նք են ներկա իրավիճակի հետևանքները՝ ՄԿՈԻ և բարձրագույն կրթություն անցում կատարելու համատեքստում:
8. Ի՞նչ տեսակի միջամտություններ և համագործակցություն կարող է նախատեսվել «Մեյվ դը Չիլդրեն ինթերնեշնլի»-ի (այսուհետ՝ ՍՉԻ) կողմից՝ երեխաների համար պաշտպանված միջավայրում որակյալ կրթության հասանելիությունը բարելավելու համար:

Վերը ներկայացված են նախապես՝ նախքան գնահատման մեկնարկը պլանավորված խնդիրներն ու առանցքային հարցերը:

Բուն գնահատման ընթացքում ի հայտ են եկել նոր, ուսումնասիրության և վերլուծության արժանի թեմաներ ու խնդիրներ, որոնք նույնպես ներառվել են զեկույցում: Այսպիսով, զեկույցի բովանդակությունն ավելի հարուստ ու բազմակողմ է, քան միայն վերը ներկայացված խնդիրները:

Գնահատման եզրահանգումներն ու առաջարկությունները խմբավորված են 7 թեմատիկ ուղղությունների ներքո.

1. Տեղահանված երեխաների և ընտանիքների սոցիալական պաշտպանությունը
2. Տեղահանված երեխաներին ուղղված կրթական քաղաքականությունը
3. Երեխաների պաշտպանություն և ապահով միջավայր՝ կրթական հաստատություններում
4. Կրթության հասանելիություն և մատչելիություն
5. Կրթական գործընթաց և կրթական կարիքներ
6. Կրթական հաստատությունների անձնակազմի կարիքները
7. Ճգնաժամի ազդեցությունը տեղաբնակ երեխաների վրա

Յուրաքանչյուր առաջարկության ներքո նշված են դրա կատարման հիմնական պատասխանատուները: Իհարկե, նշվածների ցանկը չի բացառում այլ դերակատարների ներգրավումը:

Բոլոր այն հիմնահարցերում, որտեղ նկատվել են օրինաչափություններ՝ երեխաների սեռի, տարիքի, բնակության վայրի կամ այլ ժողովրդագրական գործոններով պայմանավորված, նշվել է այդ մասին: Եթե բացակայում են հատուկ նշումները, դա նշանակում է, որ բացահայտված խնդիրները բնորոշ են երեխաներին՝ ընդհանուր առմամբ, անկախ նրանց սեռից, տարիքից կամ այլ ժողովրդագրական բնութագրիչներից:

Այս զեկույցը կներկայացվի հիմնական շահագրգիռ կողմերին և շահառուներին, ինչպես նաև՝ կօգտագործվի շահերի պաշտպանության համար հետազայում: Գնահատման հիմնական նպատակային լսարանն են՝ ՍՉԻ-ն, դոնորները, միջազգային և տեղական մարդասիրական դերակատարները, ՀՀ կառավարությունը, իրավապաշտպանները:

Գնահատումն իրականացրել է «Հանրային քաղաքականության ինստիտուտ» (այսուհետ՝ ՀՔԻ) հասարակական կազմակերպությունը՝ ՍՉԻ-ի ֆինանսական աջակցությամբ:

«Հանրային քաղաքականության ինստիտուտ» ՀԿ

Երևան, Հանրապետության փ. 3-րդ նրբանցք, 8/13

Հեռ. (374) 60 54 18 47

Էլ. փոստ՝ [info@ipp.am](mailto:info@ipp.am)

Կայքէջ՝ [www.ipp.am](http://www.ipp.am)

Հեղինակային խումբ.

- Ավետիք Մեջլումյան
- Գոհարիկ Տիգրանյան
- Գոհար Խաչատրյան

Հետազոտական աշխատանքների համակարգողներ.

- Աստղիկ Փիրումյան
- Արփի Պողոսյան

Հետազոտական խմբի անդամներ (հարցազրուցավարներ).

- Վահան Ներսիսյան
- Անահիտ Սարգսյան
- Արևիկ Համբարձումյան
- Ռուզաննա Ասլիկյան
- Գուրգեն Մեջլումյան
- Արփի Պողոսյան

## **Գնահատման մեթոդաբանությունը**

### **Գնահատման մեթոդաբանությունը և տվյալների հավաքման մեթոդները**

Գնահատման մեթոդաբանությունը հիմնված է ՍԶԻ՝ երեխաների մասնակցության սկզբունքի վրա և օգտագործում է ներառական, իրավունքների վրա հիմնված և անվտանգ մոտեցում: Գնահատման մեթոդաբանությունը գենդերազգայուն է՝ երաշխավորելու համար, որ կբացահայտվեն և կվերլուծվեն առանձնահատուկ գենդերային խնդիրներ:

Գնահատումը հիմնված է տվյալների հավաքման որակական և քանակական մեթոդների վրա, ներառյալ՝ շահագրգիռ կողմերի հետ հանդիպումները:

### **Տվյալների հավաքման հիմնական մեթոդներն էին.**

#### **Տվյալների երկրորդային վերլուծություն**

- Վերլուծության են ենթարկվել տեղահանված երեխաների կրթության և պաշտպանության իրավունքների իրացման, ինչպես նաև՝ հարակից այլ խնդիրների մասին բաց աղբյուրներում առկա տվյալները: Այդպիսիք են՝ մամուլի հրապարակումները, հոդվածներն ու տեսանյութերը, հանրային գրառումները (օրինակ՝ սոցիալական ցանցերում), և այլն:
- Պաշտոնական հարցումների միջոցով պատասխանատու մարմիններից ստացվել և վերլուծվել են տվյալներ վերոնշյալ խնդիրների և գնահատման հարցադրումների վերաբերյալ:

#### **Ֆոկուս խմբային քննարկումներ (այսուհետ՝ ՖԽ).**

- Տեղահանված երեխաների հետ (8 տարեկան և բարձր):
- Տեղահանված երեխաների ծնողների կամ այլ խնամակալների հետ:
- Կրթական հաստատությունների անձնակազմի հետ (ուսուցիչներ, վարչական և օժանդակ անձնակազմ):

#### **Խորին հարցազրույցներ.**

- Տեղահանված երեխաների հետ (8 տարեկան և բարձր):
- Տեղահանված երեխաների ծնողների կամ խնամակալների հետ:
- Կրթական հաստատությունների անձնակազմի հետ (ուսուցիչներ, վարչական և օժանդակ անձնակազմ):

#### **Առանցքային տեղեկատուների հարցազրույցներ.**

- Կրթության ոլորտում որոշում կայացնողների հետ (օրինակ, նախարարությունների, մարզպետարանների ներկայացուցիչներ):
- Կրթական հաստատությունների վարչական անձնակազմի հետ (տնօրեններ, փոխտնօրեններ):
- Սոցիալական պաշտպանության ոլորտում որոշում կայացնողների հետ (օրինակ, նախարարությունների, մարզպետարանների ներկայացուցիչներ):
- Սոցիալական պաշտպանության ոլորտի հաստատությունների անձնակազմի հետ (համայնքային սոցիալական աշխատողներ, սոցիալական դեպք վարողներ, այլ):



### **Փորձագիտական հարցազրույցներ.**

- Կրթության ոլորտի հասարակական կազմակերպությունների (այսուհետ՝ ՀԿ) ներկայացուցիչների, փորձագետների և հետազոտողների հետ:
- Կրթության ոլորտի ՀԿ-ների ներկայացուցիչների, փորձագետների և հետազոտողների հետ:

### **Առցանց հարցում.**

- Դպրոցականների խնամակալների համար:

### **Մշակվել և գնահատման ընթացքում կիրառվել են տվյալների հավաքման հետևյալ գործիքները.**

1. ՖԽ հարցաշար տեղահանված երեխաների համար:
2. Խորին հարցազրույցի հարցաշար տեղահանված երեխաների համար:
3. ՖԽ հարցաշար տեղաբնակ երեխաների համար:
4. ՖԽ հարցաշար տեղահանված դպրոցականների խնամակալների համար:
5. Խորին հարցազրույցի հարցաշար տեղահանված դպրոցականների խնամակալների համար:
6. ՖԽ հարցաշար նախադպրոցական հաստատությունների տեղահանված երեխաների խնամակալների համար:
7. Խորին հարցազրույցի հարցաշար նախադպրոցական հաստատությունների տեղահանված երեխաների խնամակալների համար:
8. ՖԽ հարցաշար ուսուցիչների, վարչական և օժանդակ անձնակազմի համար:
9. Խորին հարցազրույցի հարցաշար ուսուցիչների, վարչական և օժանդակ անձնակազմի համար:
10. Խորին հարցազրույցի հարցաշար նախադպրոցական հաստատությունների ուսուցիչների և օժանդակ անձնակազմի համար:
11. Առանցքային տեղեկատուի հետ հարցազրույցի հարցաշար կրթության ոլորտի որոշում կայացնողների համար:
12. Առանցքային տեղեկատուի հետ հարցազրույցի հարցաշար կրթական հաստատությունների վարչական անձնակազմի համար:
13. Առանցքային տեղեկատուի հետ հարցազրույցի հարցաշար սոցիալական ոլորտի որոշում կայացնողների համար:
14. Առանցքային տեղեկատուի հետ հարցազրույցի հարցաշար սոցիալական պաշտպանության ոլորտի հաստատությունների անձնակազմի համար:
15. Փորձագիտական հարցազրույցի հարցաշար կրթության և սոցիալական ոլորտների ներկայացուցիչների համար:
16. Առցանց հարցման հարցաշար տեղահանված դպրոցականների խնամակալների համար:

### **Գնահատման աշխարհագրությունը և ընտրանքը**

ՀՀ-ում գնահատման տեղանքներն ընտրվել են՝ ելնելով.

1. Տեղահանված բնակչության թվից (բարձր կամ ցածր):
2. Մայրաքաղաքից ունեցած հեռավորությունից (մոտ կամ հեռու):
3. Սահմանամերձ մարզեր՝ տեղահանված բնակչության մեծ քանակով:

Գնահատումը կենտրոնացել է մայրաքաղաքի և ՀՀ հինգ մարզերի վրա.

- **Երևան.** մայրաքաղաքն է՝ տեղահանված անձանցով մեծ թվաքանակով:
- **Կոտայք, Արարատ և Արմավիր.** մայրաքաղաքին մոտ գտնվող մարզեր են, որոնք ունեն տեղահանված բնակչության մեծ թվաքանակ (այլ մարզերի հետ համեմատած):
- **Սյունիք.** մայրաքաղաքից համեմատաբար հեռու տեղակայված և ԼՂ-ին սահմանակից հարավային մարզ է՝ տեղահանված բնակչության մեծ թվաքանակով (համեմատած այլ մարզերի հետ):
- **Գեղարքունիք.** մայրաքաղաքից համեմատաբար հեռու տեղակայված և ԼՂ կորսված տարածքներին սահմանակից հյուսիսային մարզ է՝ տեղահանված բնակչության ցածր թվաքանակով (համեմատած այլ մարզերի հետ):

Յուրաքանչյուր մարզում հարցվողների ընտրանքը կատարվել է 2 քայլով/փուլով:

Քանի որ հետազոտության թեման յուրահատուկ է և վերաբերում է խիստ սահմանափակ թվով մարդկանց, նախ ընտրվել են այն բնակավայրերը, որտեղ կա տեղահանված անձանց բավարար թվաքանակ՝ նրանց հետ ՖԽ կամ հարցազրույց իրականացնելու համար: Այդպիսիք են ժամանակավոր կացարանները, հյուրանոցները և ցանկացած այլ վայր, որտեղ ապաստան են գտել տեղահանված անձինք:

Յուրաքանչյուր առանձին ՖԽ-ի կամ հարցազրույցի համար անձանց ընտրությունը կատարվել է պատահական եղանակով: Միաժամանակ, ապահովվել է հարցվողների հնարավոր բազմազանության սկզբունքը: Այսպես, խնամակալների ՖԽ-ներին մասնակցելու են հրավիրվել տարբեր տարիքի և տարբեր սեռի երեխաներ ունեցող ծնողներ: Այդ սկզբունքով կառուցված ֆոկուս խումբը հնարավորություն է տալիս տեսնելու երեխաների յուրաքանչյուր տարիքային խմբին և սեռին բնորոշ խնդիրները (եթե այդպիսիք կան): Յուրաքանչյուր ՖԽ իրականացվել է 8-10 մասնակիցների հետ:

Նույնը վերաբերում է նաև անհատական հարցազրույցների համար հարցվողների ընտրությանը: Այս դեպքում էլ հնարավորինս ապահովվել է հարցվողների սեռատարիքային բազմազանությունը:

Յուրաքանչյուր վայրում իրականացվելիք ՖԽ և հարցազրույցների քանակը որոշվել է՝ ելնելով տվյալ մարզի յուրահատուկ իրավիճակից և կարիքներից: Օրինակ, այն բնակավայրերում, որտեղ տեղահանված երեխաները (մինչև 5 տարեկան) մանկապարտեզ չէին հաճախում, նպատակահարմար չէր հանդիպել մանկապարտեզի անձնակազմի հետ: ՖԽ-ների և հարցազրույցների քանակների բաշխումը պարբերաբար ճշգրտվել ու փոփոխության է ենթարկվել՝ հիմնվելով գործընկեր կազմակերպությունների տրամադրած տեղեկատվության վրա:

Առանցքային տեղեկատվության և փորձագիտական հարցազրույցների մասնակիցների ընտրության համար կիրառվել է նպատակային ընտրանք: Այստեղ հարցվողների ընտրության հիմնական չափանիշներն են եղել՝ զբաղեցրած պաշտոնական դիրքն ու գնահատման թեմային առնչվող գործառույթները, թեմայի մասին իրազեկվածությունը, հասարակական ակտիվությունն ու ներգրավվածությունը ճգնաժամային իրավիճակի հաղթահարման գործում: Նախարարությունների և մարզպետարանների պարագայում այդպիսիք են կոնկրետ վարչությունների (օրինակ՝ հանրակրթության, սոցիալական աջակցության) ներկայացուցիչները: Փորձագետների շրջանակը ևս հեշտությամբ հնարավոր էր պարզել՝ բաց աղբյուրների (տեսանյութեր, հոդվածներ, սոցիալական ցանցերի հրապարակումներ) ուսումնասիրությամբ նույնականացնելով առավել ակտիվ և թեմային տիրապետող անձանց:

Հարցվողների յուրաքանչյուր խմբի համար հարցազրույցների և ՖՄ-ների քանակը ներկայացված է ստորև բերված աղյուսակում:

**Աղյուսակ 1.** ՖՄ-ների և հարցազրույցների քանակն՝ ըստ հարցվողների տիպի:

<b>ՖՄ-ներ</b>	<b>ՖՄ-ների քանակը</b>
ՖՄ-ներ տեղահանված երեխաների հետ	6
ՖՄ-ներ տեղաբնակ երեխաների հետ	3
ՖՄ-ներ տեղահանված երեխաների խնամակալների հետ	4
ՖՄ-ներ կրթական հաստատությունների անձնակազմի (ուսուցիչների) հետ	3
<i><b>Ընդամենը՝ ՖՄ-ներ</b></i>	<b>16</b>
<b>Խորին հարցազրույցներ</b>	<b>Հարցազրույցների քանակը</b>
Խորին հարցազրույցներ տեղահանված երեխաների հետ	8
Խորին հարցազրույցներ տեղահանված դպրոցականների խնամակալների հետ	9
Խորին հարցազրույցներ տեղահանված նախադպրոցական տարիքի երեխաների խնամակալների հետ	4
Խորին հարցազրույցներ կրթական հաստատությունների անձնակազմի (ուսուցիչների) հետ	4
Խորին հարցազրույցներ նախադպրոցական կրթական հաստատությունների անձնակազմի հետ	3
<i><b>Ընդամենը՝ խորին հարցազրույցներ</b></i>	<b>28</b>
<b>Առանցքային տեղեկատուների հետ հարցազրույցներ</b>	<b>Հարցազրույցների քանակը</b>
Որոշում կայացնողներ կրթության ոլորտում (նախարարությունների, մարզպետարանների ներկայացուցիչներ)	8
Կրթական հաստատությունների վարչական անձնակազմ (նախադպրոցական հաստատությունների, միջնակարգ դպրոցների և մասնագիտական հաստատությունների տնօրեններ կամ փոխտնօրեններ)	9
Որոշում կայացնողներ սոցիալական ոլորտում (նախարարությունների, մարզպետարանների ներկայացուցիչներ)	2
Սոցիալական պաշտպանության ոլորտի հաստատությունների անձնակազմ (համայնքային սոցիալական աշխատողներ, սոցիալական դեպք վարողներ, այլ)	12
<i><b>Ընդամենը՝ առանցքային տեղեկատուների հետ հարցազրույցներ</b></i>	<b>31</b>
<b>Փորձագիտական հարցազրույցներ</b>	<b>Հարցազրույցների քանակը</b>
Կրթության ոլորտի փորձագետներ	3
Սոցիալական պաշտպանության ոլորտ փորձագետներ	2

<i>Ընդամենը՝ փորձագիտական հարցազրույցներ</i>	5
<b>Առցանց հարցում</b>	
Տեղահանված դպրոցականների խնամակալներ	824
<i>Ընդամենը՝ առցանց հարցման պատասխաններ</i>	824

### **Գնահատման սահմանափակումները**

Քանի որ գնահատումը ծածկում էր միայն ՀՀ տարածքը, դրանից դուրս են մնացել այն տեղահանված անձինք, որոնք 2020 թ. պատերազմական գործողությունների հետևանքով թեև տեղափոխվել էին ՀՀ, սակայն գնահատման իրականացման պահին արդեն վերադարձել էին ԼՂ՝ իրենց մշտական բնակության վայրերը: Սպասելի է, որ իրենց տները վերադարձած մարդկանց կարիքներն ու դիրքորոշումները կարող են տարբերվել այն մարդկանց տեսակետներից, որոնք շարունակում են բնակվել ՀՀ-ում: Այսպիսով, գնահատումն արտացոլում է ներկայումս ՀՀ-ում գտնվող մարդկանց կարծիքները:

Գնահատումն անդրադառնում է միայն այն կրթական և պաշտպանության կարիքներին, որոնք 2020 թ. հակամարտությամբ և տեղահանմամբ են պայմանավորված: Գնահատումը նպատակ չունի բացահայտելու վերոնշյալ ճգնաժամի համատեքստից դուրս խնդիրները: Կրթական համակարգի մշտապես առկա, կրկնվող խնդիրները (օրինակ՝ դպրոցների սեյսմակայունությունը, ուսուցիչների պակասը, կրթության որակից առկա դժգոհությունը, և այլ) հատուկ քննության չեն արժանացել, որովհետև ուղղակի կապ չունեն ճգնաժամի հետ: Եվ հակառակը, հետազոտվել են այն խնդիրները, որ համեմատաբար նոր են և առնչվում են 2020 թ. սկիզբ առած ճգնաժամին:

## Գնահատման կազմակերպումն ու երեխաների ներգրավումը

Գնահատումն իրականացվել է 2021 թ. մայիսի 5-31-ն ընկած ժամանակահատվածում՝ Երևանում և 5 մարզերում այցելությունների միջոցով:

Գնահատման իրականացման համար ձևավորվել է 6 փորձառու հարցազրուցավարներից կազմված թիմ: Նրանց համար կազմակերպվել է 3 աշխատաժողով՝ գնահատման մեթոդաբանությունն ու հետազոտական գործիքները ներկայացնելու, քննարկելու և փորձարկելու համար: Բացի աշխատաժողովները, թիմի անդամները պարբերաբար աշխատանքային հանդիպումներ են ունեցել՝ ընթացիկ խնդիրներն ու ձեռքբերումները քննարկելու, տարբեր խոչընդոտներին լուծումներ գտնելու նպատակով:

Հարցազրույցների և ֆոկուս խմբերի աղագրություններն ուսումնասիրվել են հընթացս՝ հնարավոր թերացումները բացահայտելու և հաջորդ հետազոտական գործողություններում դրանցից խուսափելու համար: Հավաքված տվյալները մշակվել և խաչաձև ստուգման են ենթարկվել: Մշակված տվյալները բովանդակային վերլուծության են ենթարկվել և համադրվել են առցանց հարցման միջոցով ստացված քանակական արդյունքների հետ: Այս զեկույցի եզրահանգումները հիմնված են որակական և քանակական տվյալների համադրության և վերլուծության վրա:

Գնահատման մեկնարկից առաջ հետազոտական թիմի անդամները մասնակցել են ՍԶԻ Երեխաների պաշտպանության և կրթության տեխնիկական խորհրդատու Մարիա Պողոսյանի կողմից անցկացված երեխայի պաշտպանության վերաբերյալ դասընթացին: Մասնակիցները ծանոթացել են երեխաների նկատմամբ բռնության տեսակներին և ռիսկերին, երեխաների պաշտպանության կարգերին և պարտավորվել են հետևել դրանց: Մասնակիցները նաև տեղեկացել են իրենցից պահանջվող քայլերի մասին, մասնավորապես՝ հաղորդում տալու մասին, երբ նկատում են (կամ կասկածում են) երեխաների ենթադրյալ չարաշահման դեպքեր:

Գնահատումը հիմնվել է հետևյալ էթիկական նկատառումների / սկզբունքների վրա.

- Երեխայի պաշտպանություն. երեխաների նկատմամբ վարքի լավագույն չափանիշների կիրառություն:
- Զգայունություն՝ երեխաների իրավունքների, սեռի, ներառման և մշակութային համատեքստերի նկատմամբ:
- Թափանցիկություն (առավելագույն աստիճանի)՝ բոլոր ներգրավված կողմերի տրամադրած տեղեկատվության նկատմամբ:
- Գաղտնիություն և տվյալների պաշտպանություն. միջոցներ են ձեռնարկվել բոլոր մասնակիցների ինքնությունը և ցանկացած այնպիսի տեղեկատվություն պաշտպանելու համար, որոնք կարող են նրանց կամ այլոց ռիսկի ենթարկել:
- Լայն մասնակցություն. ապահովվել է թեմային առնչվող բոլոր կողմերի հնարավորինս լայն ներգրավվածությունը:
- Հուսալիություն և անկախություն. գնահատումն իրականացվել է այնպես, որ արդյունքներն ու եզրահանգումները ճշգրիտ և վստահելի լինեն:

Համագործակցության պաշտոնական նամակներ են ուղարկվել.

- Երեք նախարարություններին (Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարություն, Կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարություն, Տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարություն. այսուհետ՝ ԱՍՀՆ, ԿԳՄՄՆ, ՏԿԵՆ),
- ՀՀ 5 մարզերի (Արարատ, Կոտայք, Արմավիր, Սյունիք, Գեղարքունիք) մարզպետարաններին,
- Երևանի քաղաքապետարանին:

Նամակներում ներկայացված էին գնահատման նպատակները, մեթոդները և աշխարհագրական ընդգրկումը: Պաշտոնյաներից (նախարարներ, մարզպետներ, քաղաքապետ) հայցվել է հետևյալ աջակցությունը.

- Տրամադրել հասանելի տեղեկատվություն 2020 թ. ԼՂ հակամարտությունից հետո տեղահանված մարդկանց թվի, մասնավորապես՝ տարբեր բնակավայրերում, կոլեկտիվ կենտրոններում ապաստանած մարդկանց թվի, նրանց շրջանում երեխաների թվաքանակի, նրանց սպասարկող դպրոցների, կոնսակտային անձանց և այլնի մասին:
- Թույլատրել ծրագիրն իրականացնող թիմի մուտքը իրենց իրավասության տակ գտնվող հաստատություններ՝ հետազոտական գործողությունների իրականացման համար:
- Աջակցել ՖԽ-ների և հարցազրույցների կազմակերպմանը՝ վերոնշյալ հաստատությունների անձնակազմի, կրթական հաստատությունների և սոցիալական ծառայությունների ներկայացուցիչների հետ:

Վերոնշյալ կառույցների կողմից տրամադրված տեղեկատվությունն օգտագործվել է հարցվողների հետ կապ հաստատելու և հանդիպումների վերաբերյալ պայմանավորվածություններ ձեռք բերելու համար:

Այնուհետև հետազոտական թիմը նամակագրություն է հաստատել և հաղորդակցվել վերոհիշյալ 5 մարզերի տարբեր քաղաքային համայնքների հետ՝ նույնատիպ աջակցություն ստանալու համար:

Պոտենցիալ հարցվողների հայտնաբերման և հաղորդակցության մեկ այլ կարևոր միջոց էր տեղական ինքնակառավարման մարմիններից (այսուհետ՝ ՏԻՄ) տեղահանված անձանց կոնսակտային տվյալների ստացումը (ՍԶԻ ԼՂ արձագանքման թիմի անմիջական աջակցությամբ):

Վերջապես, հարցվողների հետ հաղորդակցության հաստատման կարևոր օղակներ էին կրթական հաստատությունները: Օրինակ, դպրոցներն օգնել են հետազոտական թիմին՝ կապ հաստատելու այնտեղ սովորող երեխաների ընտանիքների հետ: Խնամակալներից համաձայնություն ստանալուց հետո այդ երեխաների հետ անցկացվել են հարցազրույցներ և ՖԽ-ներ:

Երեխաները մասնակցել են հետազոտական բոլոր գործողություններին միայն իրենց կամքով, կամավոր հիմունքներով: Գրավոր համաձայնություններ են վերցվել ծնողներից / խնամակալներից կամ ուսուցիչներից, նախքան երեխաների հետ ՖԽ կամ հարցազրույց իրականացնելը: Գնահատման ընթացքում ապահովվել է անվտանգ, ստեղծագործական տարածք, որտեղ երեխաները զգում էին, որ իրենց մտքերն ու գաղափարները կարևոր են:

## Առցանց հարցման մասնակիցների ներգրավումն ու նրանց ժողովրդագրական բնութագրիչները

Առցանց հարցումն իրականացվել է 2021 թ. մայիսի 17-31-ն ընկած ժամանակահատվածում:

Առցանց հարցման մասնակցության հրավեր-հայտարարությունը տեղադրվել է Հանրային քաղաքականության ինստիտուտի (այսուհետ՝ ՀՔԻ) ֆեյսբուքյան էջում և լայնորեն տարածվել է էլեկտրոնային փոստի տարատեսակ ցանկերի միջոցով (այդ թվում՝ գործընկեր կազմակերպությունների միջոցով): Հայտարարության տարածմանը նպաստել է նաև թիրախային ֆեյսբուքյան գովազդը, որի շնորհիվ առցանց հարցման հայտարարությունը միայն ֆեյսբուքում տեսանելի է դարձել մոտ 70.000 մարդու, իսկ նրանցից 3.600-ն առնվազն մեկ անգամ անցել են հարցման հղումով: Էլ. փոստի և այլ եղանակների միջոցով հարցման տարածման (դիտումների) իրական ծավալը հնարավոր չէ իմանալ:

Առցանց հարցման ստանդարտացված հարցաշարը բաղկացած էր 44 հարցից, որոնք անդրադառնում էին երեխաների տարբեր կրթական կարիքներին՝ բաց թողած դասերի ժամանակային ծավալին, դասագրքերի պակասին, ՀՀ-ում և ԼՂ-ում առարկաների միջև տարբերություններին, ՀՀ-ում արտադպրոցական կրթության հնարավորություններին կամ սահմանափակումներին, և այլն:

Հավաքված տվյալները ծրագրային (Excel, SPSS) մշակման են ենթարկվել և համադրվելով որակական տվյալների հետ՝ օգտագործվել են զեկույցում:

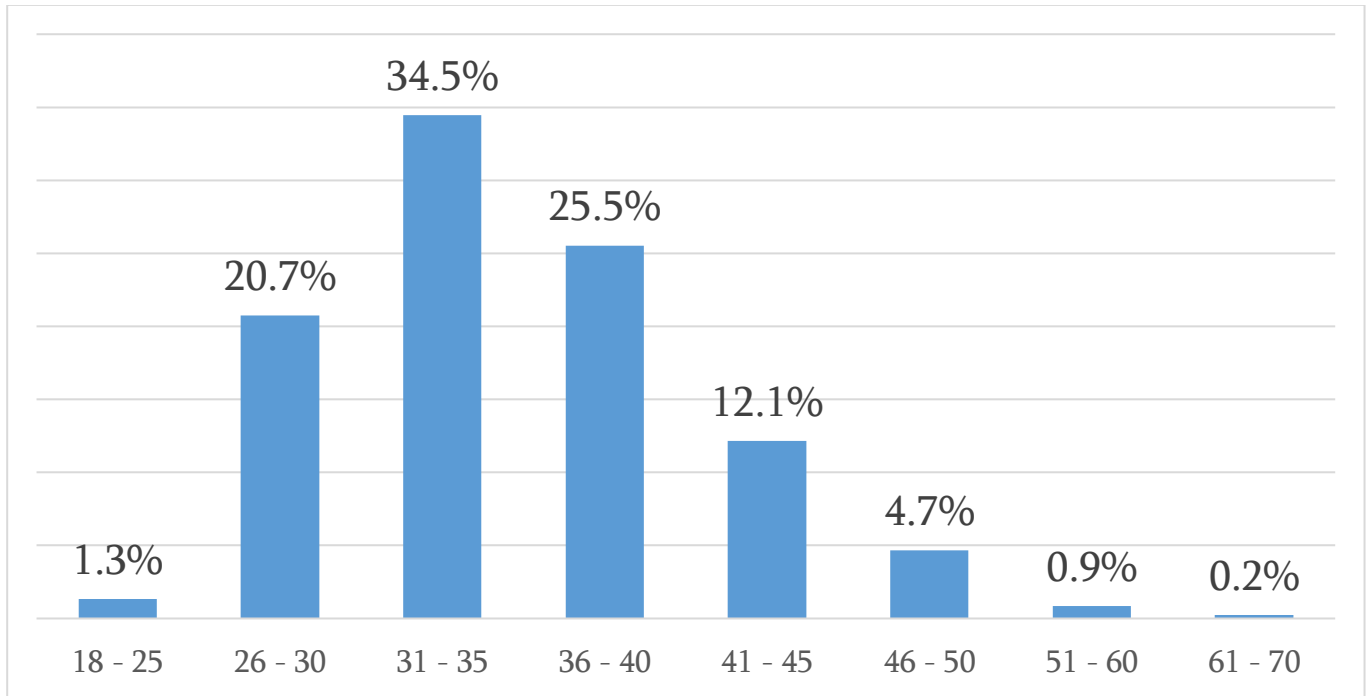
Առցանց հարցմանն ընդհանուր առմամբ մասնակցել է 824 անձ (կամ՝ առցանց հարցաշարը լրացվել է 824 երեխայի համար):

Տարբեր հարցերի պատասխանել են տարբեր թվով հարցման մասնակիցներ, և, ըստ անհրաժեշտության, պատասխանողների թիվը նշված է այնտեղ, որտեղ դրա կարիքը կա:

Հարցվողներից 816-ը նշել են իրենց սեռը. 97.7%-ը (797-ը) կանայք են, 2.3%-ը (19-ը)՝ տղամարդիկ:

Հարցվողներից 815-ը նշել են իրենց տարիքը: Ամենամեծ տարիքային խումբը 31-35 տարեկաններն են (34.5%), 2-րդ տեղում 36-40 տարեկաններն են՝ 25.5%: Բոլոր տարիքային խմբերի բաշխվածությունը ներկայացված է ստորև՝ Գծապատկեր 1-ում:

**Գծապատկեր 1.** Հարցվողների տարիքային կազմը (N<sup>5</sup> = 815):



Հարցվողներից 798-ը նշել են, թե ԼՂ որ շրջանում են ապրել՝ նախքան ՀՀ տեղափոխվելը: Ըստ թվաքանակի ամենամեծ խումբը Հաղարութի շրջանի բնակիչներն են՝ 29.2%, 2-րդ տեղում Քաշաթաղի բնակիչներն են՝ 27.6%, 3-րդ տեղում Շահումյանի բնակիչներ են՝ 12.2%:

Ստեփանակերտի, Շուշիի, Ասկերանի, Մարտակերտի և Մարտունու բնակիչները ներկայացնում են հարցվողների 31.1%-ը:

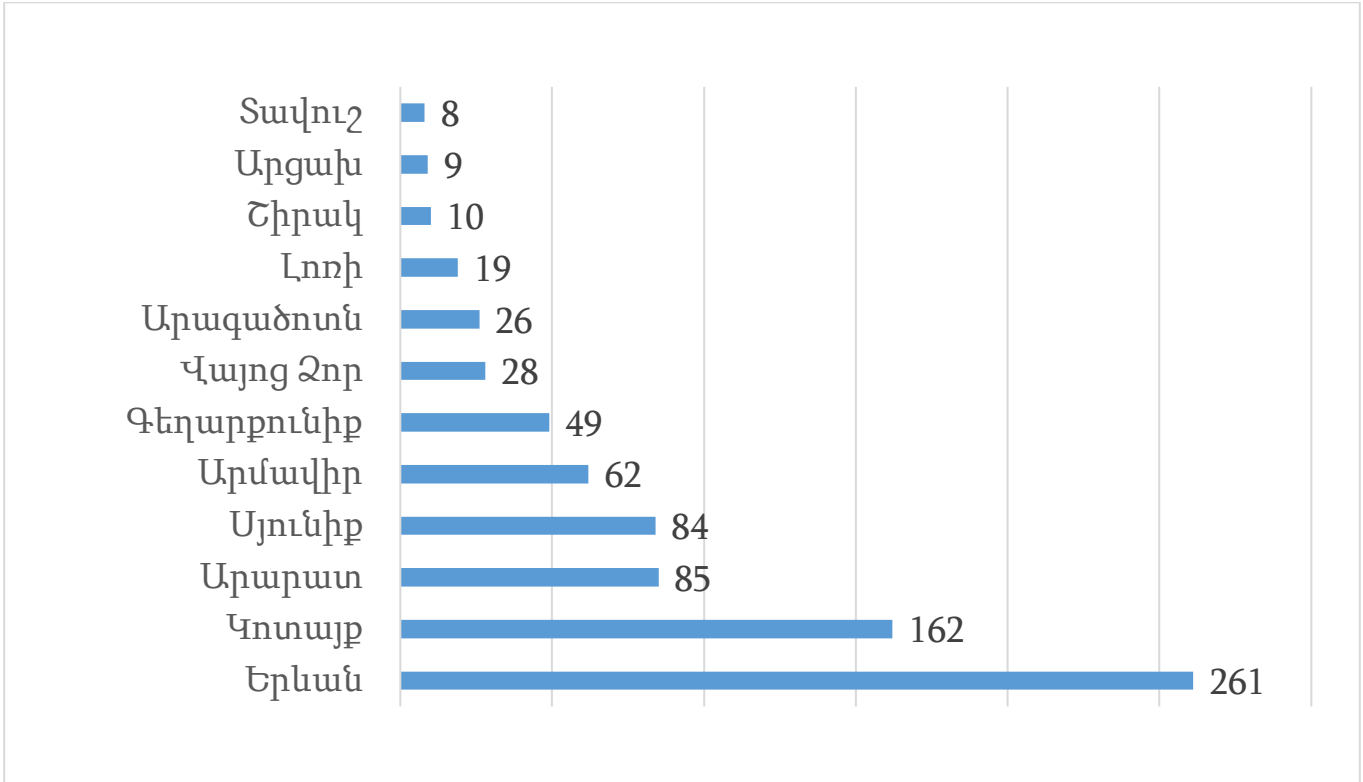
Հարցվողների 7.3%-ը, մինչև ՀՀ տեղափոխվելը, բնակվում էին մայրաքաղաք Ստեփանակերտում, 35.7%-ը՝ այլ քաղաքներում, իսկ 57%-ը՝ գյուղերում:

Հարցվողներից 803-ը նշել են, թե որտեղ են բնակվում՝ հարցման իրականացման պահին: Նրանց պատասխանների բաշխվածությունը ներկայացված է Գծապատկեր 2-ում:

<sup>5</sup> Տվյալ հարցին պատասխանած հարցվողների թիվն է:



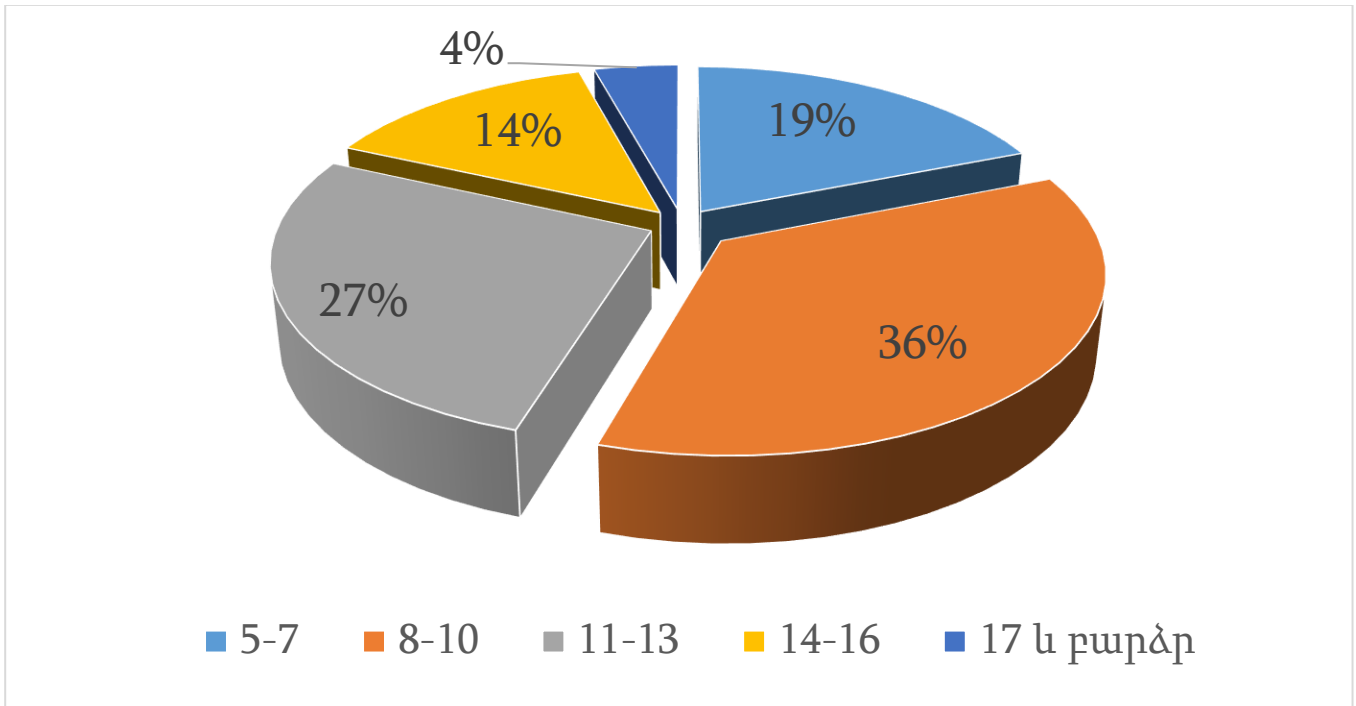
**Գծապատկեր 2.** Հարցվողների բաշխվածությունն՝ ըստ ներկա (հարցմանը մասնակցելու պահին) բնակության վայրի (N = 803):



Հարցվողների մոտ 34%-ը բնակվում է մայրաքաղաք Երևանում, գրեթե նույնքան՝ այլ քաղաքներում և մոտ 32%-ը՝ գյուղական բնակավայրերում:

Առցանց հարցման հենց սկզբում հարցվողները (821-ը) նշել են իրենց այն երեխայի տարիքը, ում վերաբերյալ պատասխանել են հարցերին: Ամենամեծ խումբը 8-10 տարեկան երեխաներն են՝ 36%, ամենափոքրը՝ 17 և ավելի բարձր տարիքի երեխաները (անձինք)՝ 4%: Երեխաների տարիքային բաշխվածությունը ներկայացված է ստորև՝ Գծապատկեր 3-ում:

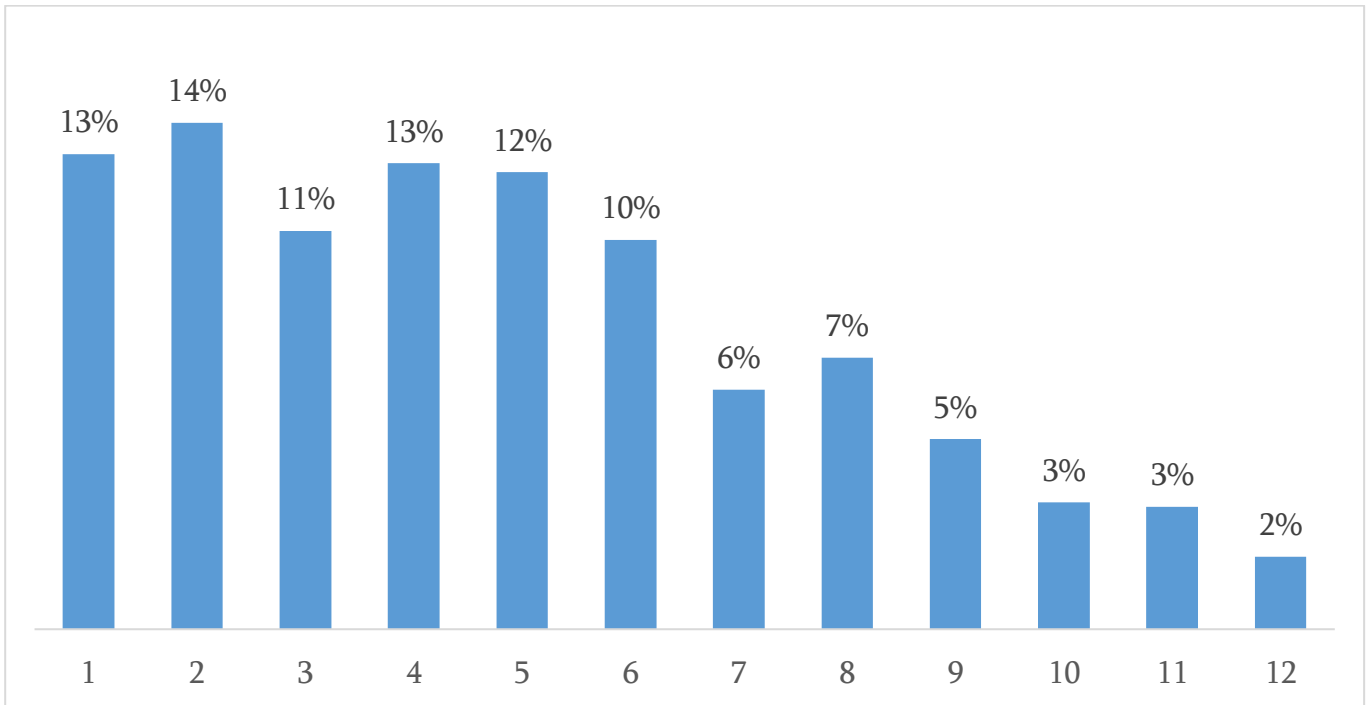
**Գծապատկեր 3.** Երեխաների տարիքային խմբերի բաշխվածությունը (N = 821):



Երեխաների 53%-ը տղաներ են, 47%-ը՝ աղջիկներ:

Նրանց դասարանների բաշխվածությունը ներկայացված է Գծապատկեր 4-ում, ինչից պարզ է դառնում, որ երեխաների մեծ մասը (51%-ը) տարրական դպրոցից են:

**Գծապատկեր 4.** Երեխաների դասարանների բաշխվածությունը (N = 822):



Առցանց հարցման ընտրանքի ներկայացուցչականության հարցը խնդրահարույց է առաջին հերթին այն պատճառով, որ հարցման կազմակերպիչն էական ազդեցություն չունի հարցվողների ընտրության գործընթացի վրա: Յուրաքանչյուր ոք, ծանոթանալով առցանց հարցման հրավերին, կարող է ինքնուրույն որոշում կայացնել՝ մասնակցելու հարցմանը: Մյուս կողմից, սուղ են տվյալները գլխավոր համախմբության վերաբերյալ, ինչը ևս բարդացնում է ընտրանքի ներկայացուցչականության հիմնավորումը: Այնուամենայնիվ, առկա էլակետային տվյալների հիման վրա փորձենք որոշ ենթադրություններ ու պնդումներ առաջ քաշել:

Այսպես, ինչպես վերն արդեն նշել ենք, ՄԱԿ ՓԳ-ի գնահատականների համաձայն, տեղահանված բնակչության շրջանում երեխաները շուրջ 39% են կազմում: Ընդ որում, տարբեր ժողովրդագրական կատեգորիաների կիրառության պատճառով այս խմբի մեջ են մտել մինչև 19 տարեկան անձինք<sup>6</sup>: Քանի որ այս հարցման շրջանակներում էլ հարցվողների մի մասը հարցաշարը լրացրել է 17-19 տարեկան անձանց համար, ուստի վերը բերված 39%-ը միանգամայն կիրառելի էլակետային տվյալ է:

ՄԱԿ ՓԳ-ի մեկ այլ գնահատման համաձայն, տեղահանված բնակչության շրջանում շուրջ 13-14%-ը կազմում են 0-ից մինչև 5 տարեկան երեխաները<sup>7</sup>: Այսպիսով, առցանց հարցման գլխավոր համախմբության՝ 6-ից մինչև 19 տարեկան անձինք կազմում են տեղահանված բնակչության մոտ 26-27%-ը: Դա նշանակում է, որ ՀՀ-ում մայիսի 31-ի<sup>8</sup> դրությամբ բնակվում էր այդ տարիքային խմբի մոտ 8.800-9.200 անձ: Ընտրանքի հետագա հաշվարկի դյուրինության համար մենք կվերցնենք կլորացված 9.000 թիվը:

Գլխավոր համախմբության 9.000 թվի դեպքում, եթե հարցմանը մասնակցեին 786 հարցվող, ընտրանքային սխալը կկազմեր 3,5%՝ 96% նշանակալիության միջակայքում: Քանի որ առցանց հարցման մասնակիցների թիվն ավելի մեծ է (824), ապա վստահաբար կարելի է պնդել, որ ընտրանքային սխալը չի գերազանցում 3,5%-ը՝ 96% նշանակալիության միջակայքում:

Ընտրանքի բարձր ներկայացուցչականության մասին վկայող այլ, անուղղակի գործոններ էլ կան: Օրինակ, ինչպես վերը ցույց է տրվել, առցանց հարցման մասնակիցների լրացրած հարցաշարերի 53%-ը վերաբերում են տղաներին, 47%-ը՝ աղջիկներին: Այս բաշխվածությունը միանգամայն համահունչ է տեղահանված բնակչության շրջանում տղաների և աղջիկների համամասնությանը՝ ՄԱԿ ՓԳ-ի վերը նշված աղբյուրների համաձայն<sup>9</sup>:

<sup>6</sup> People in a refugee-like situation: Estimated Demographic Breakdown, UNCHR, <https://cutt.ly/Fn7poYI>.

<sup>7</sup> Refugee-like in Armenia – % Females & Males by Age, <https://cutt.ly/Wn7g28w>.

<sup>8</sup> 34,168 persons, as per UNHCR Return Monitoring Dashboard, 15 June, 2021, <https://cutt.ly/2n7iXSX>.

<sup>9</sup> Refugee-like in Armenia – % Females & Males by Age, <https://cutt.ly/Wn7g28w>.

## Եզրահանգումներ

### 1. Տեղահանված երեխաների և ընտանիքների սոցիալական պաշտպանությունը

- 1.1 ԼՂ կոնֆլիկտի և դրանով պայմանավորված ճգնաժամի պայմաններում երեխաների պաշտպանությունն առաջնային է դառնում, քանի որ առաջանում են երեխաների հանդեպ բռնության, անտեսման, թերսնուցման, հոգեբանական վիճակի վատթարացման, կրթության ընդհատման ռիսկեր:
- 1.2 ԼՂ կոնֆլիկտով պայմանավորված ճգնաժամի սկզբնական շրջանում տեղահանված ընտանիքների սոցիալական պաշտպանությանն ուղղված միջոցառումներն ունենին տարերային, թույլ համակարգված բնույթ:
- 1.3 Տեղահանված ընտանիքների մի մասն աջակցություն էր ստանում միաժամանակ մի քանի կառույցներից, մինչ մյուս մասի նվազագույն կենսական պահանջմունքները պատշաճ բավարարված չէին:
- 1.4 Ճգնաժամի սկզբնական շրջանում ընտանիքներին հիմնականում աջակցում էին կամավորական խմբերն ու մարդասիրական կազմակերպությունները: Ներկայումս նրանց դերն էապես նվազել է և պետական աջակցությունն ավելի համակարգված ու կայուն է դարձել:
- 1.5 Սոցիալական ծառայությունների և հումանիտար աջակցության կառույցների/խմբերի միջև համակարգված ու հետևողական հաղորդակցության բացակայությունը (այդ թվում՝ տվյալների փոխանակման բացերը) խոչընդոտում էր արդյունավետ սոցիալական պաշտպանությանը:
- 1.6 Արդյունավետ սոցիալական պաշտպանության խոչընդոտներից էր նաև ռեսուրսների քարտեզագրման միասնական բազայի բացակայությունը, ինչն ակտուալ խնդիր է մինչ այժմ:
- 1.7 Տրամադրվող ծառայությունները ճգնաժամի սկզբնական շրջանում բազմապեկտ չէին. հիմնականում ընդգրկում էին կացարանով ապահովումն ու այլ հումանիտար աջակցությունը (սնունդ, հագուստ, դեղորայք, հիգիենիկ պարագաներ): Երեխաների պաշտպանության, ինչպես նաև՝ հոգեբանական, կրթական և այլ կարիքները սովորաբար առաջնահերթ չէին համարվում:
- 1.8 Թեև հիմա երեխաների վերոնշյալ կարիքներին ավելի մեծ ուշադրություն է դարձվում, սակայն դրանք մեծամասամբ բավարարվում են համայնքներում գործող միջազգային և տեղական հասարակական կազմակերպությունների կողմից:
- 1.9 Ճգնաժամի արդյունքում ակնհայտ դարձավ պետության և համայնքների կողմից առաջարկվող ծառայությունների բազմազանության պակասը: Օրինակ, կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված ընտանիքները, որտեղ ծնողներից մեկը բացակայում էր (գոհվել է, զինծառայության մեջ է, այլ), իսկ մյուսը կրում է տեղահանված ընտանիքի ամբողջ հոգսը, կարիք ունենին հատուկ աջակցության՝ երեխաների պատշաճ խնամքի, կրթության իրավունքի իրացման և այլ հարցերում:
- 1.10 Խնամակալության և հոգաբարձության հանձնաժողովները նույնպես պատշաճ չեն իրականացրել վերոնշյալ ուղղությամբ իրենց պարտականությունները, հատկապես՝ կրթությունից դուրս մնացած երեխաների հայտնաբերման և ուղղորդման հարցում:
- 1.11 Երեխաներին և նրանց ընտանիքներին սոցիալական ծառայություններ տրամադրող մասնագետների մասնագիտական աջակցության հիմնահարցերին ճգնաժամի շրջանում պատշաճ արձագանք չի տրվել, սուպերվիզիոն ծառայություններ չեն տրամադրվել:
- 1.12 Ներկայումս աճել է սոցիալական մասնագետների վերապատրաստումների և հոգեբանական աջակցություն նախատեսող ծրագրերի թիվն ու թեմատիկ բազմազանությունը:

1.13 Ճգնաժամի շրջանում սոցիալական պաշտպանության համակարգի ծառայությունները հաճախ ստիպված են եղել խախտել սոցիալական ոլորտի օրենսդրության և կարգերի դրույթներ (օրինակ՝ աջակցություն տրամադրելով անհրաժեշտ փաստաթղթերը չներկայացրած անձանց)՝ կյանքի դժվարին իրավիճակում գտնվող ընտանիքներին աջակցելու համար: Սա վկայում է ճգնաժամային իրավիճակներում սոցիալական պաշտպանության ճկուն մեխանիզմների և հատուկ քաղաքականության բացակայության մասին:

## **2. Տեղահանված երեխաներին ուղղված կրթական քաղաքականությունը**

2.1 Ճգնաժամի պայմաններում տեղահանված երեխաների կրթության իրավունքի ապահովմանն ուղղված քաղաքականության մեջ հնարավոր է առանձնացնել հետևյալ համակարգային հիմնախնդիրները.

- Ճգնաժամային իրավիճակները կարգավորող օրենսդրական և քաղաքականության փաստաթղթերի պակաս (այնպիսի փաստաթղթերի, որոնք, օրինակ, կկարգավորեին տեղահանված անձանց կրթության կազմակերպումը, նրանց դասագրքերով և կրթական պարագաներով ապահովումը, և այլն):
- Գործադիր իշխանության տարբեր մակարդակներում համագործակցության և ճկունության պակաս, այդ թվում նաև՝ միջգերատեսչական համագործակցության պակաս:
- Հասանելի ռեսուրսների և ծառայությունների (թե՛ պետական գերատեսչությունների տրամադրության տակ գտնվող, թե՛ միջազգային ու տեղական հասարակական կազմակերպությունների կողմից առաջարկվող) քարտեզագրման պակաս:

2.2 Օրենսդրական և քաղաքականության մակարդակում բացերը հանգեցրել են մի շարք համակարգային խնդիրների. երեխաների կրթական կարիքների ոչ պատշաճ գնահատումը, երեխաների՝ տևական ժամանակ կրթական հաստատություն չհաճախելը, կրթությունից դուրս մնացած երեխաների մասին տվյալների ոչ հստակությունը, կրթական գույքի ոչ բավարար տրամադրումը, և այլն:

2.3 Տեղական մակարդակում համայնքապետարաններն ու կրթական հաստատությունները հարկադրված են եղել խախտել կրթության ոլորտի որոշ օրենքների ու կարգերի դրույթներ՝ երեխայի լավագույն շահի ապահովման համար (օրինակ՝ դպրոց են ընդունել տվյալ համայնքում ապաստանած մեծ թվով տեղահանված երեխաների՝ խախտելով յուրաքանչյուր դասարանում աշակերտների առավելագույն թույլատրելի շեմը): Սա նույնպես վկայում է ճգնաժամային իրավիճակներում կրթական քաղաքականության և ճկուն մեխանիզմների բացակայության մասին:

2.4 Կրթական օրենսդրության մեջ մինչ այժմ բացակայում է ճգնաժամի սահմանում. հստակ չէ, թե ինչ է ճգնաժամը և պետության կողմից ինչն է համարվում ճգնաժամային իրավիճակ: Նաև այս պատճառով պատերազմի ընթացքում հստակ քաղաքականություններ սահմանված չէին և անհրաժեշտ մեխանիզմներ չէին գործում:

2.5 Մինչև ԿԳՄՄՆ հրահանգը՝ տեղահանված երեխաներին դպրոց ընդունել անգամ բացակայող փաստաթղթերի պայմաններում, որոշ դպրոցներ պահանջել են փաստաթղթեր՝ ելնելով սահմանված կարգից և առաջացնելով հավելյալ բարդություն տեղահանված ընտանիքների համար:

- 2.6 Վերոնշյալի հետ կապակցված խնդիր է կրթական հաստատությունների սահմանափակ ինքնավարությունը. դպրոցները հիմնականում սպասում էին «վերնից» եկող հրահանգների՝ այս կամ այն գործողությունը ձեռնարկելու համար: Դպրոցների զգուշավորությունը՝ սեփական նախաձեռնությամբ իրավիճակային լուծումներ կիրառելու և երեխայի լավագույն շահն ապահովելու հարցում, համակարգային և ակտուալ խնդիր է ներկայում էլ:
- 2.7 Կրթության բովանդակության տեսանկյունից ևս ճկունության պակաս կա. կրթական վերջնարդյունքները սահմանված են դասարանների համար և ուսուցիչներին հնարավորություն չի տրվում այս կամ այն վերջնարդյունքին հասնել հաջորդ ժամանակահատվածների ընթացքում: Երեխաների՝ դպրոց չհաճախելու և դասերը բաց թողնելու արդյունքում որոշ վերջնարդյունքներ մնում են անհասանելի:
- 2.8 Օրենսդրական սահմանափակումների պատճառով, տեղահանված երեխաները մինչև 2020 թ. տարեվերջ էլեկտրոնային մատյաններում դեռ չէին գրանցվել, ինչի պատճառով այդ ժամանակահատվածում չեն գնահատվել: Անհայտ է, թե տարեվերջյան ամփոփաթեթերում առաջին կիսամյակի արդյունքներն ինչպես են արտացոլվել:
- 2.9 Պատասխանատու պետական կառույցները հիմնականում չեն տիրապետում տեղահանված ընտանիքների, հանրակրթական, նախնական և միջին մասնագիտական, բարձրագույն ուսումնական հաստատություններ տեղափոխված սովորողների թվին: Մարզպետարաններում և համայնքապետարաններում առկա են սովորողների բաշխվածության վերաբերյալ որոշ հատվածական տվյալներ:
- 2.10 Տեղահանված երեխաների կրթական կարիքների և կրթական գործընթացում ընդգրկվածության վերաբերյալ վիճակագրության հավաքման ստանդարտացված ձևաչափ/մեխանիզմ և միասնական բազա չկա:

### **3. Երեխաների պաշտպանություն և ապահով միջավայր՝ կրթական հաստատություններում**

- 3.1 Կոնֆլիկտի հետևանքով տեղահանված երեխաների մոտ բարձրացել է սթրեսայնությունը, տազնապայնությունը, հատկապես՝ փոքրահասակ երեխաների մոտ: Պատերազմի հետ կապված հիշողություններն ու վախերն ազդել են երեխաների վարքի վրա՝ հետևյալ դրսևորումներով. քնից վեր թոնել, անսպասելի իրավիճակներին ոչ ադեկվատ արձագանքներ տալ, մտամփոփ և ինքնամփոփ լինել, այլ:
- 3.2 Տեղահանված ընտանիքներում երեխաների խնամակալների մոտ նույնպես բարձրացել է սթրեսայնությունը: Չնայած դրան, հետազոտության ընթացքում հայտնի է դարձել տեղահանված ընտանիքներից մեկում երեխայի հանդեպ բռնության միայն մեկ դեպքի մասին:
- 3.3 Տեղահանված երեխաների գրեթե կեսը (մոտ 48%-ը) ստիպված է եղել ՀՀ-ում գտնվելու ընթացքում, կացարանը փոխելու պատճառով, առնվազն մեկ անգամ դպրոց փոխել: Կացության վայրի հաճախակի փոփոխությունը (միջինում՝ 3-4 անգամ) երեխաների մոտ հանգեցնում է անորոշության զգացման և խոչընդոտում կրթական համակարգում արդյունավետ ներառմանը:
- 3.4 Տեղահանված երեխաները դժվարություններ են ունեցել դպրոցական միջավայրում ներառվելու հարցում՝ պայմանավորված ուսուցիչների, տեղաբնակ երեխաների և նրանց ծնողների վերաբերմունքով: Հետաքրքիր է, որ այդ վերաբերմունքը երկբևեռ էր. երեխաների հարմարմանը խոչընդոտել են ինչպես բացասական կարծրատիպերը, այնպես էլ՝ հակառակը՝ ծայրահեղ դրական

(չափազանցված դրական, մյուսներից ընդգծված տարբերակող) վերաբերմունքը (օրինակ, արտագրություն թույլ տալը, դաս չհարցնելը):

- 3.5 Հյուրընկալող համայնքը և դպրոցը երեխաների հարմարմանն ուղղված արդյունավետ և համակարգված աշխատանքներ չեն տարել ո՛չ տեղաբնակ ուսուցիչների, երեխաների ու ծնողների, ո՛չ տեղահանված երեխաների ու ծնողների հետ: Դրա պատճառներն էին՝ ճգնաժամի հանկարծակիությունը, նախապես չպլանավորված և չհամակարգված աշխատանքը և պատասխանատու օղակների թերացումը:
- 3.6 ԿԱՊԿՈՒ երեխաները հարմարման հարցում ավելի լուրջ դժվարությունների են բախվել. նրանց ընտանիքների կացարանների ապահովման ավելի դժվար է կարգավորվել, քանի որ հարկավոր էր հաշվի առնել նոր բնակավայրերում երեխաների լրացուցիչ կարիքների բավարարման հնարավորությունների ու ծառայությունների առկայությունը:
- 3.7 Աղջիկներն ավելի արագ և հեշտ են ներառվել դպրոցական միջավայրում, քան տղաները, որոնց միջավայրում ավելի ընդգծված է առաջնորդության համար պայքարն ու մրցակցությունը: Տղաների շրջանում մրցակցությունն ու կոնֆլիկտայնությունը բարդացրել են հարմարումը:
- 3.8 Մյուս կողմից, աղջիկների հանդեպ խտրականության կամ վատ վերաբերմունքի դրսևորումները, տղաների հետ համեմատած, փոքր-ինչ շատ են եղել:
- 3.9 Որոշ դպրոցներում երեխաների միջավայրում ձևավորվել են հայաստանցիներ-դարաբաղցիներ ենթախմբեր, որոնք անհամաձայնություններ են ունեցել միմյանց հետ: Այնուամենայնիվ, չնայած որոշ կոնֆլիկտային իրավիճակներին, երեխաների միջև համերաշխության ու փոխօգնության վարքաձևերն էականորեն գերակշռել են:
- 3.10 Դրական, համագործակցային վարքի ու միջավայրի ձևավորման մեջ էական է թե տեղահանված, թե տեղաբնակ ընտանիքների ծնողների դերը: Սակայն այդ ուղղությամբ ծնողների հետ աշխատելու կայացած մեխանիզմներ և մշակույթ դպրոցները չունեն:
- 3.11 Ըստ առցանց հարցման արդյունքների, երեխաների 17%-ը բարբառի պատճառով դժվարություններ է ունեցել ինչպես դպրոցում մատուցված նյութը հասկանալու, այնպես էլ՝ հասակակիցների հետ շփվելու առումով: Ներկայումս բարբառային խոչընդոտներն էական դեր չեն խաղում, քանի որ բարբառներին փոխադարձ հարմարման գործընթաց է եղել:
- 3.12 Թե՛ տեղահանված, թե՛ տեղաբնակ երեխաների բացարձակ մեծամասնությունը տեղյակ չէ «անվտանգ ինտերնետի» հայեցակետին, մինչդեռ մեծ մասն օգտագործում են օնլայն հարթակները:
- 3.13 Մտահոգիչ է այն հանգամանքը, որ երեխաների պաշտպանության համար թե՛ խնամակալները, թե՛ ուսուցիչները կարևորում են նրանց՝ «լավ մարդկանցով շրջապատված լինելու» գործոնը: Մա նշանակում է պաշտպանության ինստիտուցիոնալ մեխանիզմների թերագնահատում և/կամ իրազեկվածության պակաս:
- 3.14 Ներկայումս հարմարման խնդիրները հիմնականում լուծված են, սակայն ոչ թե համակարգված մասնագիտական աջակցության, այլ՝ ժամանակի գործոնի շնորհիվ: Մարդիկ պարզապես հարմարվել են ստեղծված իրավիճակին (պասիվ ադապտացիա)՝ չունենալով այլընտրանքներ և հոգեբանական աջակցություն:

#### 4. Կրթության հասանելիություն և մատչելիություն

- 4.1 Գյուղական համայնքներում տեղահանված ընտանիքների՝ երեխայի համար կրթական հաստատություն ընտրելու իրավունքը փաստացի սահմանափակված է եղել այլընտրանքների բացակայության պատճառով: Բհարկե, այս խնդիրը հատուկ է նաև այդ համայնքների մշտական բնակիչներին:
- 4.2 Առցանց հարցման միջոցով պարզվել է, որ շուրջ 100 տեղահանված երեխա (հարցվողների մոտ 14%-ը) զգալի ժամանակ է ծախսում դպրոց հասնելու համար (12%-ը՝ 25-ից մինչև 40 րոպե, 2%-ը՝ 40 րոպեից ավելի), ինչը կարելի է համարել ժամանակի ոչ արդյունավետ կառավարում: Մտահոգիչ է, որ երեխաների 8%-ը (31 երեխա) 25-ից մինչև 40 րոպեում է հասնում դպրոց անգամ մեքենայով/տրանսպորտով, իսկ 3%-ը (13 երեխա) 40 րոպեից ավելի ժամանակ է ծախսում դրա համար:
- 4.3 ՀՀ որոշ մարզերում (հիմնականում՝ գյուղական բնակավայրերում) տեղահանված երեխաների բնակության վայրից դեպի կրթական հաստատություն և հետադարձ ուղղությամբ տրանսպորտային փոխադրման խնդիրներ (օրինակ՝ ընդհատումներ) կան: Երեխաների տրանսպորտային փոխադրումը կազմակերպվում է կա՛մ տեղական սուղ ռեսուրսի, կա՛մ մասնավոր հատվածի բարեգործական ծրագրերի միջոցով և տրանսպորտի ապահովման երկարաժամկետ ու երաշխավորված լուծումներ չկան:
- 4.4 Ճգնաժամի սկզբնական շրջանում տեղահանված երեխաների մի մասը չի կարողացել միանալ ՀՀ-ում կազմակերպված առցանց դասերին՝ ինտերնետ կապի բացակայության/թույլ որակի և էլեկտրոնային սարքերի բացակայության պատճառով:
- 4.5 Առցանց դասերին մասնակցելուն խոչընդոտել են նաև կացարանի հաճախակի փոփոխությունը, սթրեսային վիճակը (երեխայի կամ ծնողի), ՀՀ-ում մնալու կամ ԼՂ վերադառնալու հետ կապված անորոշությունը, միջավայրին չհարմարվելը, ցանկության բացակայությունը, և այլն: Առցանց դասերին մասնակցության խնդիրը հիմա ակտուալ չէ, քանի որ տևական ժամանակ է՝ դասերն անցկացվում են ավանդական՝ դեմ առ դեմ եղանակով:
- 4.6 Լուրջ բացեր կային և այժմ էլ կան կրթությունից դուրս մնացած երեխաների հայտնաբերման և ուղղորդման գործընթացներում: Պետական տարբեր գերատեսչությունների (ԿԳՄՄՆ, մարզպետարաններ) հավաստիացումներով, կրթությունից դուրս մնացած, տեղահանված երեխաներ չկան: Մինչդեռ այս հետազոտության ընթացքում բացահայտվել են տեղահանված երեխաներ, որոնք որևէ կրթական հաստատություն չեն հաճախում:
- 4.7 Առցանց հարցման մասնակիցներից 48-ը (6.7%) նշել են, որ ճանաչում են դպրոց չհաճախող առնվազն մեկ և ավելի (նույնիսկ՝ 6 և ավելի) դպրոցահասակ երեխաների: Այդ երեխաների՝ դպրոց չհաճախելու առավել տարածված պատճառներն են՝ «Կոշիկ չունենալը», «Մոտակա դպրոցում ներառական կրթություն բացակայությունը», «Ընտանեկան խնդիրները/դժվարությունները», «Ծնողի կողմից երեխային/ներին դպրոց չտանելը», ինչպես նաև՝ «Դպրոցին չհարմարվելը», «Վախերը», «Դպրոցի հեռավորությունը բնակության վայրից», «Փաստաթղթային խնդիրները», և այլն:
- 4.8 Առցանց հարցման մասնակիցներից 12-ը (տվյալ հարցին պատասխանած 820-ից) նշել են, որ իրենց երեխաները հարցման իրականացման պահին չեն հաճախում դպրոց: Դպրոց չհաճախող 12 երեխաներից 9-ը տարրական դպրոցից են, հատկանշական է, որ 9-ից 5-ը առաջին դասարանցիներ են:
- 4.9 Պարտադիր կրթությունից դուրս մնացած երեխաների երկու հիմնական ռիսկային խումբ կարելի է առանձնացնել: Մի խումբը ԼՂ-ում նախնական կամ միջին մասնագիտական



հաստատություններում սովորողներն են, որոնք, տեղափոխվելով ՀՀ, այլևս չեն հաճախում ոչ քոլեջ կամ ուսումնարան, ոչ էլ ավագ դպրոց: Տարածված պատճառներն են՝ մոտակա կրթական հաստատությունում նախընտրած մասնագիտության բացակայությունը, ֆինանսական միջոցների բացակայությունը, ցանկության բացակայությունը կամ կրթական նպատակների փոփոխությունը: 2-րդ խոշոր ռիսկային խումբը առաջին դասարանցիներն են, որոնց շրջանում ճգնաժամի պատճառով ընդհատվել է տառաճանաչության և այլ տարրական գիտելիքների յուրացումը, ինչն էլ խոչընդոտել է առաջին դասարանի համար նախատեսված հետագա վերջնարդյունքների յուրացումը: Բացի այդ, ընտանիքները կրթության այս առաջին օղակի բաց թողումը լուրջ խնդիր չեն համարում և կարծում են, որ կարելի է դպրոց մուտք գործել թեկուզ մեկ տարի ուշացումով:

- 4.10 Տեղահանման արդյունքում ԿԱՊԿՈՒ երեխաները հայտնվել են կրթական գործընթացից դուրս մնալու ռիսկի գոտում: Դրա հիմնական պատճառներն են՝ ընդունող համայնքում համապատասխան մասնագետների (թե գնահատող, թե աջակցող) բացակայությունը և սովյալ համայնքում/դպրոցում առկա ներառման այլ խնդիրները (օրինակ՝ ֆիզիկական միջավայրի հարմարեցվածությունը):
- 4.11 Հետազոտության ընթացքում հայտնի է դարձել առնվազն 2 դեպքի մասին, երբ ԿԱՊԿՈՒ երեխաները չեն հաճախում դպրոց, քանի որ դպրոցում համապատասխան պայմաններ (մասնագետներ, միջավայրի հարմարեցում) չկան:
- 4.12 ԿԱՊԿՈՒ երեխաների՝ համայնքներում և դպրոցներում համապատասխան ինստիտուցիոնալ աջակցություն չստանալու տարածված պատճառներից է փաստաթղթերի (հատկապես՝ կարիքների գնահատման) բացակայությունը: Այդ խնդիրը մասամբ լուծվում է՝ գնահատող մասնագետներ հրավիրելու միջոցով:
- 4.13 Կրթական հաստատություններն ու կրթական գործընթացները երեխաներին հասանելի դարձնելու պարտականությունը շատ համայնքներում ամբողջությամբ դրված է սոցիալական աշխատողների, մարզպետարանների աշխատակիցների և սոցիալական ոլորտի այլ մասնագետների վրա: Մյուս պետական ու համայնքային կառույցները (օրինակ, խնամակալության և հոգաբարձության հանձնաժողովները) այս գործընթացում իրենց դերը չեն գիտակցում և պատշաճ չեն իրականացնում:
- 4.14 Դեռևս չի գործում կրթությունից դուրս մնացած երեխաների հայտնաբերման կարգով նախատեսված էլեկտրոնային ենթահամակարգը, որտեղ պետք է հավաքվեն պարտադիր կրթությունից դուրս մնացած երեխաների վերաբերյալ սովյալները (որոնք էլ պետք է հիմք դառնան ՏԻՄ խնամակալության և հոգաբարձության մարմինների և տարածքի սոցիալական գործակալության միջամտության համար):
- 4.15 Տեղահանված ընտանիքների շրջանում ՀՀ կրթության ոլորտի օրենսդրության պահանջների և իրավական երաշխիքների վերաբերյալ իրազեկվածության պակաս է նկատվում: Շատ ծնողներ կամ խնամակալներ տեղյակ չեն, որ ՀՀ-ում 12-ամյա կրթությունը պարտադիր է և կարծում են, որ 9-րդ դասարանն ավարտած երեխան, ընտանիքի ցանկությամբ/որոշմամբ, կարող է ո՛չ դպրոց, ո՛չ էլ նախնական ու միջին մասնագիտական կրթական հաստատություն չհաճախել:
- 4.16 Միջին մասնագիտական կրթության ոլորտում խնդիրներից մեկը կապված է տեղահանված երիտասարդների անվճար ուսուցման սահմանափակ հնարավորության հետ: Ներկայումս ՀՀ տեղափոխված 36 սովորողների խնդրին իրավիճակային լուծում է տրվել. նրանց բացարձակ մեծամասնությանը հատկացվել են անվճար տեղեր կամ ձկուն գեղչեր են կիրառվել:

- 4.17 ԿԳՄՄԼ կողմից հստակ քայլեր չեն ձեռնարկվել միջին մասնագիտական կրթական աստիճանից դուրս մնացած երեխաների բացահայտման և ուղղորդման համար: Նախարարությունը տվյալների չի տիրապետում թե կրթական այս աստիճանից, թե բարձրագույն կրթությունից դուրս մնացած սովորողների վերաբերյալ:
- 4.18 Բարձրագույն կրթության մակարդակում ճգնաժամի հիմնական ազդեցությունը դրսևորվել է ֆինանսական դժվարությունների առաջացմամբ. տեղահանված ընտանիքները դժվարանում են ժամանակին վճարել ուսման վարձը: Մյուս կողմից, պատերազմի մասնակիցների և նրանց ընտանիքների անդամների վարձավճարների փոխհատուցման մեխանիզմներ են կիրառվել:

## 5. Կրթական գործընթաց և կրթական կարիքներ

- 5.1 Առարկաների մակարդակում առկա են որոշ անհամապատասխանություններ, հատկապես օտար լեզուների պարագայում: ԼՂ դպրոցում որևէ օտար լեզու ուսումնասիրած աշակերտների մի մասը ՀՀ-ում հարկադրված է անցնել իր համար նոր օտար լեզու (օրինակ՝ անգլերենի փոխարեն՝ ֆրանսերեն), ինչը նախատեսված է հյուրընկալող դպրոցի ուսումնական պլանով: Երեխաները ստիպված են, օրինակ, 5-րդ, 6-րդ դասարանից սկսել սովորել նոր օտար լեզվի այբուբենը:
- 5.2 Դպրոցներում առավելապես զգացվում է հենց օտար լեզուների դասագրքերի պակասը, ինչը բարդացնում է նոր օտար լեզու յուրացնող աշակերտների դրությունը, որոնք ստիպված են կամ լուսանկարել դասագրքերը կամ այլ եղանակներով գտնել դրանք:
- Առանձնապես դժվար է 5-րդ և 7-րդ դասարանների երեխաների համար, քանի որ այդ դասարաններում նոր, համեմատաբար «բարդ» առարկաներ են ավելանում առարկայացակիս: Այս դասարանների այն երեխաները, որոնք ճգնաժամի պատճառով կիսատ էին թողել ուսումը, դժվարություն են ունենում նոր առարկաների բաց թողած դասերը լրացնելու և նյութը յուրացնելու առումով: Հատկապես ակնհայտ է 7-րդ դասարանի ֆիզիկա և քիմիա առարկայի բաց թողած դասերը լրացնելու դժվարությունը:
- 5.3 Առցանց հարցման մասնակիցների 30%-ը նշել է, որ երեխայի ներկա դպրոցում կան առարկաներ, որ լրիվ նոր են երեխայի համար (այնպիսի առարկաներ, որ չի անցել ԼՂ դպրոցում): Երեխաների համար նոր առարկաների ցանկն է՝ ըստ պատասխանների հաճախականություն.
- Ֆրանսերեն (նշվել է 75 հարցվողի կողմից),
  - Անգլերեն (35),
  - Գերմաներեն (34),
  - Հայոց եկեղեցու պատմություն (6),
  - Շախմատ (3):
- 5.4 Տեղահանված երեխաների մուտքը դպրոցներ առաջացրել է դասագրքերի պակաս, որը լրացվում է դպրոցի սեփական պահուստներից կամ հարևան համայնքների դպրոցների գրադարաններից: Առցանց հարցման մասնակիցներից 117-ը (14.3%) նշել է, որ երեխան չունի բոլոր անհրաժեշտ դասագրքերը: Հարցվողներից 10-ը նշել են 5 և ավելի պակասող դասագրքերի մասին:
- 5.5 Առցանց հարցման մասնակիցների գերակշիռ մեծամասնությունը (մոտ 80%-ը) նշել է, որ մինչ այս պահին ընդհանրապես գումար չի ծախսել դասագրքերի ձեռքբերման համար, իսկ հարցվողների ավելի քան 16%-ը որոշակի գումար է ծախսել այդ նպատակով (հիմնականում՝ մինչև 10.000 դրամ):

- 5.6 Ներկայումս դպրոցական դասագրքերի խնդիրը շարունակում է արդիական մնալ. հայտնի չէ՝ դասագրքերի պահուստային ֆոնդերում հավելումներ կատարվել են արդյոք թե ոչ, թե տեղահանված երեխաները նոր ուսումնական տարում կրկին բախվելու են դասագրքերի ոչ ամբողջական կազմ ստանալու խնդրին:
- 5.7 Ի հակադրություն դասագրքերի պակասի, հետազոտությանը մասնակից բոլոր խմբերի ներկայացուցիչները (կրթության փորձագետներ, որոշումներ կայացնողներ, ծնողներ ու երեխաներ) նշել են, որ գրենական պիտույքների տրամադրման պակաս չի եղել:
- 5.8 Չնայած դրան, առցանց հարցման մասնակիցների գերակշիռ մեծամասնությունը մինչ այս պահը գումար է ծախսել գրենական պիտույքների ձեռք բերման համար. մոտ 33%-ը՝ մինչև 10.000 դրամ, մոտ 47%-ը՝ 10.000-ից մինչև 50.000 դրամ:
- 5.9 Հյուրընկալող դպրոցներում տեղահանված երեխաների կրթական մակարդակի, կարիքների, բաց թողած դասերի կամ ուժեղ կողմերի համակարգված գնահատում չի իրականացվել:
- 5.10 Կոնֆլիկտի առաջացրած ճգնաժամին է գումարվել նաև համավարակի ճգնաժամի բացասական ազդեցությունը: Դեռևս 2020 թ. մարտ-հունիս ամիսներին թե ԼՂ-ում, թե ՀՀ-ում դպրոցներն անցել էին հեռավար կրթության, որին երեխաների մի մասը պատշաճ չի մասնակցել՝ ինտերնետ կապի վատ որակի և էլեկտրոնային սարքերի բացակայության պատճառով: Համավարակը բացասաբար է ազդել շատ երեխաների կրթության որակի վրա և նույն երեխաները կրթական դժվարություններ են ունեցել արդեն հետագայում՝ կոնֆլիկտի ճգնաժամի շրջանում:
- 5.11 Որոշ հյուրընկալող դպրոցներում տեղահանված աշակերտների ընդգրկումը բերել է դասարանների գերհագեցման (աշակերտների թվի սահմանված շեմի գերազանցման):
- 5.12 Տեղահանված երեխաները դժվարություն են ունեցել հարմարվելու մեծ թվով աշակերտներ ունեցող դասարաններում, քանի որ ԼՂ իրենց փոքր համայնքներում սովոր են եղել դաս անելու միջինում 1-ից մինչև 5 հոգանոց դասարաններում: Իրենց նախկին, փոքր դասարաններում նրանք «հարկադրված են եղել» գրեթե ամեն օր դաս պատասխանել, մինչդեռ մեծ դասարաններում պակաս պատասխանատվություն են զգում՝ դասին պատրաստվելու առումով: Բացի այդ, ԼՂ փոքր դասարաններում ուսուցիչներն ավելի շատ ժամանակ և անհատական ուշադրություն են հատկացրել աշակերտներին, բացատրել են ուսումնական նյութի դժվար մասերը և հետևողական են եղել դրա յուրացման հարցում:
- 5.13 Ընդհանուր օգտագործման կացարաններում, հատկապես բազմազավակ ընտանիքների երեխաներն ունեն դասապատրաստման դժվարություններ. թե՛ պատշաճ տարածքի բացակայություն, թե՛ աղմուկի պատճառով կենտրոնանալու դժվարություն, թե՛ կրթական գույքի բացակայություն/պակաս:
- 5.14 Առցանց հարցման միջոցով պարզվել է, որ 135 երեխա (հարցվողների մոտ 20%-ը կամ յուրաքանչյուր 5-րդ երեխան) առաջին անգամ դպրոց է գնացել ՀՀ տեղափոխվելուց մինչև մեկ շաբաթվա (7 օրվա ընթացքում): Մտահոգիչ է այն փաստը, որ յուրաքանչյուր 3-րդ երեխան առաջին անգամ դպրոց է գնացել ոչ շուտ, քան ՀՀ տեղափոխվելուց 7 և ավելի շաբաթ անց:
- 5.15 Առցանց հարցման մասնակիցների 27%-ը նշել է, որ իրենց երեխաները 2020 թ. սեպտեմբերի 27-ից մինչև հիմա բաց են թողել դասերի 2-3 շաբաթ: Հարցվողների 25%-ը նշել է 1-1,5 ամիս, իսկ 22%-ը՝ 1,5-2 ամիս շարունակ դասերը բաց թողելու մասին: Վերջապես, հարցվողների 12%-ը նշել է, որ իրենց երեխաները դասերը բաց են թողել 2,5 ամիս և ավելի տևողությամբ:

- 5.16 Մինչ օրս ակտուալ է տեղահանված երեխաների բաց թողած դասերի լրացման խնդիրը, քանի որ համակարգային կամ պետական մակարդակում այդ բացը լրացնելու համար տրված հրահանգներ չկան:
- 5.17 Կան համայնքներ, որտեղ դպրոցի մանկավարժական համայնքը սեփական նախաձեռնությամբ կազմակերպել է արտադասարանական պարապմունքներ՝ կրթական բացը լրացնելու համար (չնայած այս դեպքում էլ ոչ բոլոր ուսուցիչներն էին կազմակերպել այդպիսի դասեր):
- 5.18 Որոշ առարկաների դեպքում (նոր օտար լեզու, բաց թողնված բնագիտական առարկաներ) երեխաները շարունակական օգնության կարիք ունեն, ինչը որևէ կերպ չի կազմակերպվել և հիմա էլ չի կազմակերպվում:
- 5.19 Առցանց հարցման մասնակիցների 64%-ը նշել է, որ իրենց երեխաները դպրոցի բաց թողած դասերը լրացնելու համար հավելյալ օգնության կարիք են ունեցել: Հարցվողների 14.4%-ը նշել է, որ ոչ ոք չի օգնել երեխային՝ բաց թողած դասերը լրացնելու հարցում:
- 5.20 Դեպքերի մեծ մասում կրթական բացը լրացվել է տանը՝ ընտանիքի անդամի աջակցությամբ կամ ինքնուրույն՝ դասագրքերի միջոցով: Բաց թողած դասերի մի մասը գուցե լրացվել է վերոնշյալ եղանակներով, բայց մյուս մասը վստահաբար բաց է մնացել (իրական ծավալը դժվար է գնահատել), ինչն ապագայում ազդելու է երեխաների առաջադիմության և կրթության շարունակականության վրա:
- 5.21 Հարցվողների 16%-ը ստիպված է եղել երեխայի բաց թողած դասերի լրացման համար, մինչ այս պահը, ծախսել 10.000-50.000 դրամ: Հարցվողների 22%-ը նույն նպատակին է ուղղել 50.000 դրամից ավելի գումար:
- 5.22 Առցանց հարցման արդյունքների համաձայն, դպրոցից դուրս խմբակների կամ լրացուցիչ դասընթացների մասնակցող երեխաների տեսակարար կշիռը նույնն է թե՛ ՀՀ-ում, թե՛ ԼՂ-ում գտնվելու ժամանակ: Սակայն անհատական մակարդակում էական՝ թե դրական, թե բացասական փոփոխություններ եղել են: Այսպես, ԼՂ-ից տեղափոխված առնվազն 98 երեխա (հարցվողների ընդհանուր թվի մոտ 13.4%-ը), որոնք ԼՂ-ում որևէ խմբակի չէին մասնակցել, ՀՀ-ում սկսել են մեկ և ավելի խմբակներ հաճախել: Հակառակ՝ բացասական զարգացումը ևս հավասարաչափ տարածված է, երբ ԼՂ-ում մեկ կամ մի քանի խմբակ հաճախող երեխան ՀՀ-ում որևէ խմբակ չի հաճախում կամ ընդամենը մեկ խմբակ է հաճախում:
- 5.23 ՀՀ-ում երեխաների՝ արտադպրոցական կրթությունից դուրս մնալու հիմնական պատճառներն են՝ անհրաժեշտ ֆինանսական միջոցների սղությունը, երեխայի նախասիրություններին համապատասխան մոտակա խմբակների բացակայությունը (հատկապես գյուղական բնակավայրերում), ընտանեկան հանգամանքների բերումով՝ ծնողի զբաղվածությունն ու հոգեբանական վիճակը:
- 5.24 Որպես ուղենիշ ընդունելով «Ճգնաժամային իրավիճակներում կրթության նվազագույն չափորոշիչները»՝ հարկ է նշել, որ ՀՀ-ում կրթական գործընթացները համակողմանիորեն չեն հարմարեցվել տեղահանված երեխաների կրթական կարիքներին, ինչի արդյունքում առաջարկված չափորոշիչները մեծ մասամբ չեն բավարարվել:

## 6. Կրթական հաստատությունների անձնակազմի կարիքները

- 6.1 Դպրոցներում և մանկապարտեզներում կա համապատասխան թվով մասնագետների (օրինակ՝ սոցիալական աշխատողների, լոգոպեդների, հոգեբանների) բացակայության խնդիր, ինչի արդյունքում տեղահանված երեխաների մի մասը չի ստացել և չի ստանում սոցիալական և հոգեբանական աջակցություն: Երեխաներն ու ծնողները տեղյակ չեն դպրոցներում հատուկ մանկավարժի, հոգեբանի և սոցիալական աշխատողի առկայության և հնարավոր գործառնությունների մասին:
- 6.2 Ուսուցիչների մեծ մասը նշել են, որ ճգնաժամի շրջանում իրենց մոտ նկատվել է լարվածություն, քանի որ պատասխանատվության ու ծանրաբեռնվածության շրջանակն է ընդլայնվել: Չնայած գերակշիռ մեծամասնությունն ունեցել է հոգեբանական աջակցության կարիք, սակայն նման աջակցություն գրեթե չի տրամադրվել կամ խիստ անբավարար է եղել: Հիմա էլ այս խնդիրն ակտուալ է:
- 6.3 Մանկավարժական համայնքի մոտ առկա է «գգայուն» կամ «բարդ» թեմաների վերաբերյալ խոսելու հմտությունների պակաս, ինչը նրանք բացատրում են համապատասխան վերապատրաստումների և դասընթացների բացակայությամբ: Հատկապես բարդ իրադրության մեջ են հայտնվել հումանիտար բլոկի առարկաներ (պատմություն, հասարակագիտություն, գրականություն) դասավանդող ուսուցիչները, որոնք այս կամ այն չափով պետք է անդրադառնան կոնֆլիկտի, պատերազմի, հաղթանակի կամ պարտության թեմաներին:
- 6.4 Մանկավարժական համայնքի մոտ առկա է նաև մեղիագրագիտության պակաս, ինչի արդյունքում նրանք ճիշտ և կեղծ տեղեկատվությունը տարբերակելու և այն սովորողներին փոխանցելու դժվարություններ ունեն:
- 6.5 Ուսուցիչներն ու դաստիարակներն ունեն ճգնաժամային իրավիճակներում գործելու կարողությունների պակաս: Պատճառն այն է, որ համապատասխան գիտելիքների ու հմտությունների զարգացման դասընթացների, վերապատրաստումների և մասնագիտական աջակցության հարցը դեռ համակարգային լուծում չի ստացել:

## **7. Ճգնաժամի ազդեցությունը տեղաբնակ երեխաների վրա**

- 7.1 Թե՛ հարազատների/մտերիմների կորուստ ունեցող, թե՛ չունեցող աշակերտների գերակշիռ մասը պատերազմի սկզբնական շրջանում եղել է մտազբաղ, անուշադիր, դժվար կենտրոնացող, անհանգիստ և լարված: Աշակերտներից շատերը նշել են, որ հոգեբանական այդ վիճակը դժվարացնում էր կրթական նյութի յուրացումը:
- 7.2 Ի տարբերություն տեղահանված երեխաների, տեղաբնակ երեխաների հոգեբանական կարիքների հետ ավելի քիչ աշխատանք է տարվել, քանի որ առաջնահերթություններն այլ էին:
- 7.3 Դպրոցներում նվազել է աշխուժությունը, տարբեր միջոցառումների, տոնակատարությունների կազմակերպումը, ակտիվությունը: Սակավաթիվ միջոցառումները հիմնականում նվիրված են պատերազմին և հերոսների հիշատակին:
- 7.4 Ճգնաժամն իր բացասական ազդեցության հետ մեկտեղ, նաև որոշ դրական արդյունքներ է տվել: Շատերը, որ իրենց կամ հարազատների ընտանիքներում հյուրընկալել են տեղահանված ընտանիքներին, սկսել են վերանայել իրենց կարծրատիպերը և ավելի աջակցող դիրքորոշում որդեգրել:

- 7.5 Ճգնաժամի ընթացքում և հետո, աշակերտների շրջանում զարգացել է փոխօգնությունը՝ տարբեր առաջադրանքների համատեղ կատարումը, միմյանց աջակցելը:
- 7.6 ՀՀ որոշ համայնքներում մանկապարտեզների վերապրոֆիլավորումը՝ որպես տեղահանված ընտանիքների կացարաններ, հանգեցրել է համայնքի մշտական բնակիչ երեխաների՝ մանկապարտեզ հաճախելու դադարին: Ընդ որում, մանկապարտեզի փաստացի բացակայությունը նույն չափով անդրադարձել է նաև ԼՂ-ից տեղափոխված փոքրահասակ երեխաների վրա, որոնք նույն պատճառով զրկվել են նախադպրոցական կրթության հնարավորությունից:

## Առաջարկություններ

### 1. Տեղահանված երեխաների և ընտանիքների սոցիալական պաշտպանությունը

- 1.1 Մշակել և ընդունել ճգնաժամային իրավիճակներում կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված ընտանիքների սոցիալական պաշտպանության հրատապ միջացառումները կանոնակարգող փաստաթուղթ (ներառյալ՝ գործողությունները, պատասխանատու օղակները, յուրաքանչյուրի պատասխանատվության շրջանակը, աջակցության և տրամադրվող ծառայությունների տեսակները, պետական գերատեսչությունների համագործակցության մեխանիզմները, համակարգման ձևաչափերը): Ներդնել գործընթացի վերահսկողության և մոնիտորինգի ձևուն մեխանիզմ՝ արդյունավետության ապահովման համար: *(ՀՀ կառավարություն, ԱՄՀՆ)*
- 1.2 Քննարկումներ սկսել առկա սոցիալական ծառայությունների ցանկը լրամշակելու և այն հնարավոր ճգնաժամային իրավիճակներին ավելի հասցեական, արձագանքող ու ձևուն դարձնելու համար՝ հատուկ ուշադրություն դարձնելով երեխաներին ուղղված ծառայությունների ցանկն ընդլայնելու հարցին: *(ԱՄՀՆ)*
- 1.3 Մշակել և ներդնել միասնական տեղեկատվական բազա՝ կյանքի դժվարին իրավիճակում գտնվող ընտանիքների կարիքների և առաջարկվող ծառայությունների ու ռեսուրսների վերաբերյալ: Մշակել գործառույթ և կանոններ պետական, հասարակական և մասնավոր կառույցների միջև անհատական տվյալների փոխանցման վերաբերյալ՝ մարդասիրական աջակցության տրամադրման համար: *(ՀՀ կառավարություն, ԱՄՀՆ)*
- 1.4 Բուհական և հետբուհական մակարդակներում ներդնել ճգնաժամային իրավիճակներում գործելու վերաբերյալ պարտադիր դասընթացներ՝ սոցիալական ոլորտի բոլոր մասնագետների համար: *(ԱՄՀՆ, Միջազգային և տեղական մարդասիրական կազմակերպություններ, Սոցիալական աշխատանք մասնագիտությամբ կրթություն տրամադրող հաստատություններ)*
- 1.5 Ներդնել (իսկ այն սոցիալական ծառայություններում, որտեղ արդեն իսկ կա, զարգացնել) սուպերվիզիայի<sup>10</sup> ինստիտուտը՝ որպես սոցիալական ոլորտի մասնագետների պաշտպանվածության և աջակցության մեխանիզմ: *(ԱՄՀՆ, Սոցիալական աշխատողների մասնագիտական կազմակերպություններ, Սոցիալական աշխատանք մասնագիտությամբ կրթություն տրամադրող հաստատություններ)*
- 1.6 Ապահովել երեխաներին տրամադրվող աջակցության (հագուստ, սնունդ, կրթական պարագաներ, այլ) առավելագույն հասցեականություն՝ կարիքների գնահատման և անհատականացված մոտեցման միջոցով: *(ԱՄՀՆ, Սոցիալական պաշտպանության համակարգի ծառայություններ)*

---

<sup>10</sup> Սուպերվիզիան գիտելիքների և հմտությունների փոխանցումն է ավելի փորձառուից՝ սկսնակներին, ավելի հարուստ գիտելիքների տիրապետողից՝ գիտելիքների ավելի փոքր պաշար ունեցողներին, պրակտիկ մասնագետներին (Alfred Kadushin, Daniel Harkness, Supervision in Social Work, 5th edition, Columbia University Press, New York 2014, p. 19):

1.7 Ապահովել տրամադրվող սոցիալական ծառայությունների և աջակցության վերաբերյալ տեղեկատվության հասանելիությունն ու մատչելիությունը հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար: *(ԱՄՀՆ, Սոցիալական պաշտպանության համակարգի ծառայություններ)*

## **2. Տեղահանված երեխաներին ուղղված կրթական քաղաքականությունը**

2.1 Մշակել և ընդունել ճգնաժամային իրավիճակներում կրթական քաղաքականությունը կարգավորող հատուկ փաստաթուղթ (ներառյալ՝ կրթության ոլորտի բոլոր պատասխանատու կառույցների հրատապ գործողությունները, գործող օրենսդրության և կարգերի որոշ դրույթների հնարավոր ժամանակավոր կասեցումները (կամ ձկուն փոփոխությունները), կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված երեխաների նվազագույն կրթական և սոցիալական կարիքների ապահովման առաջնահերթ քայլերն ու երաշխիքները՝ կրթական բոլոր աստիճաններում): *(ՀՀ կառավարություն, ԿԳՄՄՆ)*

2.2 Ընդլայնել տեղական մակարդակում կրթական հաստատությունների՝ ճգնաժամային իրավիճակում հրատապ որոշումներ կայացնելու իրավասությունը, մասնավորապես՝ հետևյալ հարցերում.

- Սահմանել, թե որ դեպքերում/իրավիճակներում կրթական հաստատությունները կարող են ձեռնարկել հրատապ և անկախ քայլեր (որոնք կարող են նույնիսկ հակասության մեջ մտնել սահմանված կարգերի, հրամանների և այլ ենթաօրենսդրական ակտերի հետ)՝ երեխայի լավագույն շահի իրացման համար:
- Սահմանել կրթական հաստատություն մուտք գործող երեխայի կրթական կարիքները ստուգելու պարտադիր կարգ, որի վերջնական պատակը կլինի կրթական ծրագիրն ադապտացնելը՝ տվյալ երեխայի կարիքներին:
- Ապահովել մանկավարժական համայնքի ինքնավարությունն ու ձկունությունը՝ ընտրելու ճգնաժամային իրավիճակներում կրթական վերջնարդյունքների ապահովման այլընտրանքային եղանակներ և ժամանակացույց: *(ԿԳՄՄՆ, ՏԿԵՆ, Երևանի քաղաքապետարան)*

2.3 Ուժեղացնել միջգերատեսչական համագործակցությունը և համապատասխան մշակույթը (փոխվստահություն, բացություն): Հստակեցնել ճգնաժամային իրավիճակներում տարբեր գերատեսչությունների և դրանց աշխատակիցների գործառույթները՝ գործառութային վերածածկից խուսափելու համար: *(ՀՀ կառավարություն)*

2.4 Իրականացնել կրթության ոլորտի կազմակերպությունների կարողությունների և ռեսուրսների քարտեզագրում՝ ճգնաժամային իրավիճակներում նրանց ուղղորդելու և օպտիմալ դերաբաշխում կատարելու համար: *(ԿԳՄՄՆ)*

2.5 Ներդնել ճգնաժամային իրավիճակներում երեխաների կրթությանն առնչվող տվյալների հավաքման և պահպանման միասնական ձևաչափ, և մեկ ընդհանուր համակարգ: Ներդնել այդ տվյալների շարունակական թարմացման մեխանիզմներ: Մշակել հավաքված անհատական



տվյալները մարդասիրական նպատակներով պետական, հասարակական և մասնավոր հատվածների կառույցներին փոխանցելու կանոններ: *(ԿԳՄՄՆ, ՏԿԵՆ, Երևանի քաղաքապետարան)*

2.6 Թե՛ տեղաբնակ, թե՛ տեղահանված ընտանիքների շրջանում կազմակերպել իրազեկման արշավներ՝ ՀՀ կրթական օրենսդրությունը և երաշխիքները (պարտադիր կրթության շրջանակը, կրթական հաստատություն ընդունվելու կարգը, պարտադիր ներկայացվող փաստաթղթերը, կրթական հաստատությունների պարտավորությունները, այլ) ներկայացնելու համար: *(ԿԳՄՄՆ, ՏԿԵՆ, Երևանի քաղաքապետարան)*

### **3. Երեխաների պաշտպանություն և ապահով միջավայր՝ կրթական հաստատություններում**

3.1 Մշակել կանոններ՝ ճգնաժամային իրավիճակներում ընտանիքների տեղաբաշխումն ըստ կացության վայրերի երեխաների կարիքներին համահունչ իրականացնելու համար (հատկապես հաշվի առնելով ԿԱՊԿՈՒԻ երեխաների կարիքները): *(ԿԳՄՄՆ, ԱՍՀՆ)*

3.2 Նախապատրաստական աշխատանքներ իրականացնել տեղաբնակ ուսուցիչների, երեխաների և ծնողների, ինչպես նաև՝ տեղահանված երեխաների ու ծնողների հետ, որպեսզի համատեղվեն ոչ խտրական, ապահով դպրոցական միջավայր ստեղծելու նրանց ջանքերը: *(ԿԳՄՄՆ, Միջազգային և տեղական մարդասիրական կազմակերպություններ, Կրթական հաստատություններ)*

3.3 Թե՛ տեղահանված, թե՛ տեղաբնակ երեխաներին ու նրանց ընտանիքներին իրազեկել երեխաների պաշտպանության և ահազանգման մեխանիզմների մասին: Քննարկել իրազեկմանը պարբերական և կայուն բնույթ տալու, օրինակ, մի քանի դասաժամով որևէ առարկայի շրջանակներում ներառելու հնարավորությունը: *(ԿԳՄՄՆ, ԱՍՀՆ, Միջազգային և տեղական մարդասիրական կազմակերպություններ, Իրավապաշտպան կազմակերպություններ)*

3.4 Առցանց տիրույթում երեխաների պաշտպանությունն ապահովելու նպատակով դպրոցներում երեխաների հետ պարբերաբար քննարկել ինտերնետի հետ կապված ռիսկերը, անդրադառնալ «անվտանգ ինտերնետ»-ի գաղափարին: *(ԿԳՄՄՆ, Միջազգային և տեղական մարդասիրական կազմակերպություններ, Իրավապաշտպան կազմակերպություններ)*

3.5 Կազմակերպել հատուկ դասընթացներ մանկավարժական համայնքի համար՝ զարգացնելու ուսուցիչների զգայուն, ոչ կարծրատիպացված ու ներառական մոտեցումները՝ կյանքի դժվարին իրավիճակներում հայտնի երեխաների հետ շփվելու և աշխատելու համար: *(ԿԳՄՄՆ, ԿԶՆԱԿ, Միջազգային և տեղական մարդասիրական կազմակերպություններ)*

3.6 Շարունակական հոգեբանական աջակցություն տրամադրել թե տեղահանված, թե տեղաբնակ երեխաներին: *(ԿԳՄՄՆ, Միջազգային և տեղական մարդասիրական կազմակերպություններ)*

3.7 ԿԱՊԿՈՒԻ երեխաների համար ապահովել համայնքային ծառայությունների հասանելիությունը, ներառականությունը, ինչպես նաև՝ լրացուցիչ կարիքների բավարարման նպատակով՝ սոցիալառողջապահական, աջակցող ծառայությունների մատչելիությունը: Կացության վայրում, ինչպես նաև դպրոցում ներառված բոլոր կողմերի հետ աշխատանք տանել ոչ խտրական միջավայր և անհրաժեշտ հնարավորություններ ապահովելու նպատակով: *(ԿԳՄՄՆ, ՏԿԵՆ, Երևանի քաղաքապետարան, Միջազգային և տեղական մարդասիրական կազմակերպություններ)*

#### 4. Կրթության հասանելիություն և մատչելիություն

4.1 Ապահովել պետության և համայնքների կողմից ճգնաժամային իրավիճակներում խոցելի վիճակում գտնվող երեխաների անվճար և անվտանգ տրանսպորտային տեղափոխումը դեպի կրթական հաստատություններ: *(ԿԳՄՄՆ, ՏԿԵՆ, Երևանի քաղաքապետարան)*

4.2 Յուրաքանչյուր դպրոցին հատկացնել որոշակի քանակով էլեկտրոնային սարքեր (պլանշետներ, համակարգիչներ)՝ պահուստ ստեղծելու համար: Տարբեր իրավիճակներում, ըստ անհրաժեշտության, այդ սարքերը տրամադրել խոցելի խմբերի երեխաներին՝ նրանց կրթության անընդհատությունն ապահովելու համար: *(ԿԳՄՄՆ, ՏԿԵՆ, Երևանի քաղաքապետարան)*

4.3 Գործուն քայլեր կատարել՝ կրթությունից դուրս մնացած երեխաների հայտնաբերման և ուղղորդման կարգի իրական գործարկման համար: Հնարավորինս արագ գործարկել կարգով նախատեսված էլեկտրոնային ենթահամակարգը, որտեղ պետք է հավաքվեն կրթությունից դուրս մնացած երեխաների մասին տվյալներ: *(ԿԳՄՄՆ, ՏԿԵՆ, Երևանի քաղաքապետարան)*

4.4 Սահմանել համայնքային սոցիալական աշխատողների գործառույթները՝ երեխաների կրթության իրավունքի իրացման/ապահովման հարցում: Ըստ անհրաժեշտության ու հրատապության՝ սոցիալական աշխատողներին կցել այլ անձանց՝ երեխաների կրթական կարիքների գնահատման և արդյունավետ բավարարման համար: *(ԿԳՄՄՆ, ՏԿԵՆ, ԱՍՀՆ)*

4.5 Իրազեկման միջոցառումներ իրականացնել պետական և համայնքային տարբեր գերատեսչությունների համար՝ վերջիններիս բացատրելով կրթությունից դուրս մնացած երեխաների նոր կարգում իրենց ունեցած դերի ու պարտավորությունների վերաբերյալ: *(ԿԳՄՄՆ, ՏԿԵՆ, Երևանի քաղաքապետարան)*

4.6 Մշակել համակարգային լուծումներ՝ կրթությունից դուրս մնացած երեխաների հայտնաբերման և ուղղորդման գործում խնամակալության և հոգաբարձության հանձնաժողովների դերն ակտիվացնելու, կարողությունները զարգացնելու համար: *(ԿԳՄՄՆ, ՏԿԵՆ, Երևանի քաղաքապետարան)*

4.7 Մշակել և իրականացնել իրազեկման արշավ՝ «Ոչ մի երեխա՝ կրթությունից դուրս» խորագրով՝ շեշտելով կրթության կարևորությունն ու դրա բաց թողման անդառնալի հետևանքները: Այդ արշավի շրջանակներում հատուկ թիրախավորել այս հետազոտության շրջանակներում

բացահայտված՝ կրթությունից դուրս մնալու առավել ռիսկային խմբերին. առաջին դասարանցիներին և 9-րդ դասարանն ավարտող երեխաներին: *(ԿԳՄՄՆ, ՏԿԵՆ, Երևանի քաղաքապետարան, Միջազգային և տեղական մարդասիրական կազմակերպություններ)*

4.8 ԿԱՊԿՈՒԻ երեխաների համար ապահովել բոլոր տեսակների կրթական ծառայությունների հասանելիությունը, ներառականությունը: Դպրոցում ներառված բոլոր կողմերի հետ աշխատանք տանել ոչ խտրական միջավայր և անհրաժեշտ հնարավորություններ ապահովելու նպատակով: *(ԿԳՄՄՆ, ՏԿԵՆ, Երևանի քաղաքապետարան, Միջազգային և տեղական մարդասիրական կազմակերպություններ)*

4.9 Միջին մասնագիտական կրթական աստիճանում ուսումը շարունակելու անհնարինության (կամ ցանկության բացակայության) դեպքում սովորողներին ուղղորդել ավագ դպրոց՝ նրանց խնամակալներին բացատրելով պարտադիր կրթության կարևորությունն ու այդ հարցում խնամակալների պարտավորությունները/պատասխանատվությունը: *(ԿԳՄՄՆ, ՏԿԵՆ, Երևանի քաղաքապետարան)*

## **5. Կրթական գործընթաց և կրթական կարիքներ**

5.1 Կատարել թե՛ տեղահանված, թե՛ տեղաբնակ երեխաների՝ կրթական բովանդակության բացթողումների լայնածավալ գնահատում: Ուսումնասիրել երեխաների բաց թողած դասերի քանակն ու բովանդակային բացթողումների ծավալը: *(ԿԳՄՄՆ, ԿԶՆԱԿ, ՏԿԵՆ, Երևանի քաղաքապետարան, Միջազգային և տեղական մարդասիրական կազմակերպություններ)*

5.2 Համեմատել տեղահանված երեխաների առարկայական (հատկապես օտար լեզուների) տարբերությունները և գնահատել բացթողածի չափը: Գնահատել նոր առարկաների յուրացման բարդություններն ու չյուրացրած նյութի ծավալը: Բացահայտել նաև ԼԴ-ում առցանց կրթության պայմաններում (պատճառով) կրթական բացթողումները: *(ԿԳՄՄՆ, ԿԶՆԱԿ)*

5.3 Ըստ գնահատված կարիքի՝ ձևավորել երեխաների տարբեր մակարդակների խմբեր և նրանց համար կազմակերպել կամ արտադասարանական, կամ ամառային դպրոց-պարապմունքներ՝ կրթական բացը լրացնելու համար (թե՛ տեղահանված, թե՛ տեղաբնակ երեխաների համար): Հատուկ ուշադրություն դարձնել երեխաների համար նոր (հատկապես օտար լեզուների) առարկաների արդյունավետ յուրացման համար գիտելիքների հենքի ձևավորմանը: *(ԿԳՄՄՆ, ՏԿԵՆ, Երևանի քաղաքապետարան, Միջազգային և տեղական մարդասիրական կազմակերպություններ)*

5.4 Երեխաների բաց թողած դասերը հենց դպրոցում լրացնելու համար կիրառել այդ գործում նշանակալի ներդրում ունեցող մանկավարժների շարունակական խրախուսում (պարգևատրումներ, արտոնություններ, տարակարգի շնորհում, այլ): *(ԿԳՄՄՆ, ՏԿԵՆ, Երևանի քաղաքապետարան)*

- 5.5 Մշակել լուծումներ՝ գերբեռնված դասարաններում աշակերտների թիվը նվազեցնելու և կրթական գործընթացն ավելի ներառական դարձնելու համար: Աշխատել տեղահանված երեխաների հետ, որպեսզի վերջիններս ավելի արագ հարմարվեն նոր դպրոցների դասարանների մեծությամբ: *(ԿԳՄՄՆ, ԿԶՆԱԿ, ՏԿԵՆ, Երևանի քաղաքապետարան)*
- 5.6 Տեղահանված երեխաների դասապատրաստման համար ապահովել հարմարավետ պայմաններ՝ դպրոցներում կամ համայնքային այլ վայրերում (անաղմուկ միջավայր, անհրաժեշտ գույք, էլեկտրոնային սարքեր, գրականություն, գրենական պիտույքներ, այլ): *(ԿԳՄՄՆ, ՏԿԵՆ, Երևանի քաղաքապետարան, Միջազգային և տեղական մարդասիրական կազմակերպություններ)*
- 5.7 Իրականացնել անվճար կամ զեղչային համակարգ ունեցող խմբակների, արտասաղարանական կրթության այլ ձևերի քարտեզագրում: Իրագրել տեղահանված ընտանիքների երեխաներին ու նրանց խնամակալներին՝ այդ հնարավորությունների մասին: *(ԿԳՄՄՆ, ՏԿԵՆ, Երևանի քաղաքապետարան, Միջազգային և տեղական մարդասիրական կազմակերպություններ)*
- 5.8 Ստեղծել դասագրքերի համապետական պահուստ և դրա համար նախատեսված առցանց հարթակ՝ նպաստելու համար ճգնաժամային իրավիճակներում դասագրքերի արագ մատակարարմանը (վերաբաշխմանը): *(ԿԳՄՄՆ, Դասագրքերի շրջանառու հիմնադրամ)*

## **6. Կրթական հաստատությունների անձնակազմի կարիքներ**

- 6.1 Կրթական հաստատություններում ապահովել հոգեբանների ներկայություն, որոնք կաշխատեն տեղահանված երեխաների հետ և կտրամադրեն համապատասխան աջակցություն (այդ թվում՝ առցանց եղանակով): *(ԿԳՄՄՆ, ՏԿԵՆ, Երևանի քաղաքապետարան, Միջազգային և տեղական մարդասիրական կազմակերպություններ)*
- 6.2 Մանկավարժական վերապատրաստումների ոլորտում կատարվող բարեփոխումներում ներառել հետևյալ փոփոխությունները.
- Ներառել «զգայուն» և «բարդ» թեմաների (կոնֆլիկտ, պատերազմ, այլ) դասավանդման մեթոդաբանության վերաբերյալ վերապատրաստումներ՝ զարգացնելով մանկավարժական համայնքի գիտելիքները, հմտություններն ու կարողությունները:
  - Ներառել ճգնաժամային իրավիճակներին վերաբերող դասընթաց ոչ միայն մանկավարժական վերապատրաստումների, այլ նաև բարձրագույն մանկավարժական կրթության մեջ:
  - Ներառել հատուկ դասընթացներ ճգնաժամային իրավիճակներում երեխաների սոցիալ-զգացմունքային առանձնահատկությունների և նրանց հետ վարվեցողության կանոնների վերաբերյալ: Զարգացնել մանկավարժական համայնքի զգայունությունը՝ հատկապես ճգնաժամային իրավիճակներում:
  - Մեղիագրագիտության պակասը լրացնելու համար մանկավարժական կրթության մեջ ներառել այդ բաղադրիչը՝ ներդնելով հատուկ դասընթաց: Պարբերաբար կազմակերպել մեղիագրագիտության վերաբերյալ սեմինարներ ու դասընթացներ՝ կյանքից վերցրած օրինակների հիման վրա: *(ԿԳՄՄՆ, ԿԶՆԱԿ, Մանկավարժական համալսարան)*

6.3 Ապահովել մանկավարժների շարունակական հոգեբանական աջակցությունը՝ սեփական սթրեսն ու ճնշվածությունը հաղթահարելու համար: Համապատասխան վերապատրաստումների ու կարողությունների զարգացման միջոցով աջակցել նրանց ինքնօգնության և սուպերվիզիայի հմտությունների զարգացմանը: *(ԿԳՄՄՆ, ԿԶՆԱԿ, Միջազգային և տեղական մարդասիրական կազմակերպություններ)*

## **7. Ճգնաժամի ազդեցությունը տեղաբնակ երեխաների վրա**

7.1 Տարբեր համայնքների մանկապարտեզներում ապաստանած տեղահանված ընտանիքներին առաջարկել կացության այլ վայրեր, որպեսզի մանկապարտեզները ծառայեն իրենց բուն առաքելությանը՝ թե՛ տեղաբնակ, թե՛ տեղահանված երեխաների նախադպրոցական կրթության ապահովմանը: *(ՏԿԵՆ, Համայնքներ, Միջազգային և տեղական մարդասիրական կազմակերպություններ)*

7.2 Ամրապնդել տեղահանված և տեղաբնակ երեխաների փոխադարձ աջակցության մեխանիզմները՝ բաց հարթակներ ստեղծելու միջոցով, որտեղ երեխաները կպատմեն իրենց փորձառության մասին: *(Համայնքներ, Կրթական հաստատություններ)*

7.3 Զարգացնել տեղաբնակ ուսուցիչների և ծնողների՝ կոնֆլիկտի մասին երեխաների հետ խոսելու, մեղիայի միջոցով ստացված տեղեկատվությունը քննարկելու, ֆիլտրելու կարողությունները: *(ԿԶՆԱԿ, Համայնքներ, Կրթական հաստատություններ)*